

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap

Groenewoud, M.

Citation

Groenewoud, M. (2017, June 15). *'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/50108>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/50108>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/50108> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Groenewoud, M.

Title: 'Nou koest, nou kalm' : de ontwikkeling van de Curaçaose samenleving, 1915-1973: van koloniaal en kerkelijk gezag naar zelfbestuur en burgerschap

Issue Date: 2017-06-15

Noten

Hoofdstuk 1 Inleiding

- 1 KITLV Collectie, nu in beheer UB Leiden, H 1496 Collectie 30 mei 1969: archief van de Commissie tot Onderzoek van de achtergronden en oorzaken van de onlusten die op 30 mei 1969 op Curaçao plaatsvonden. 1969-1970. Transcript interview nr. 35 met monseigneur J.M. Holterman (z.d.).
- 2 Alex Reinders, *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba: 1950-1993* (Zutphen: Walburg Pers, 1993), 54–55. Achter het blad *Vitó* zat onder andere Stanley Brown, in *Rukù* publiceerde onder andere Frank Martinus Arion. *Vitó* was het felst.
- 3 Bekende eigen publicaties zijn: B.A.J. Gijlswijk, *Gouden jubileum der Dominikaner missie op Curaçao W.I., 1870-1920, 1920*; M.D. Latour, *Geschiedenis der missie van Curaçao* (Provinciaal Vicariaat der Paters Dominicanen op Curaçao, 1945); W.M. Brada, *Kerkgeschiedenis Antillen* (Willemstad, Curaçao, 1963).
- 4 Voor de periode na 1863: Rose Mary Allen, *Di ki manera? A social history of Afro-Curaçaoans, 1863-1917* (Amsterdam: SWP, 2007), 147–75. Voor de hele negentiende eeuw: Armando R. Lampe, *Mission or Submission?: Moravian and Catholic Missionaries in the Dutch Caribbean during the 19th Century* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001), 140–141 en 188.
- 5 Allen, *Di ki manera*, 262.
- 6 Allen, *Di ki manera*; Aart G. Broek, “The Rise of a Caribbean Island’s Literature: The Case of Curaçao and Its Writing in Papiamentu” (PhD diss., VU Amsterdam, 1990); Aart G. Broek, *De kleur van mijn eiland: Aruba, Bonaire, Curaçao: ideologie en schrijven in het Papiamentu sinds 1863* (Leiden: KITLV uitgeverij, 2006); Armando R. Lampe, “Yo te nombro libertad: Iglesia y Estado en la sociedad esclavista de Curazao (1816-1863)” (PhD diss., VU Amsterdam, 1988); Lampe, *Mission or Submission*; René V. Rosalia, *Tambú: de legale en kerkelijke repressie van Afro-Curaçaose volksuitingen* (Zutphen: Walburg Pers, 1997).
- 7 Jeroen Dekker, *Curaçao zonder/met Shell: een bijdrage tot bestudering van demografische, economische en sociale processen in de periode 1900-1929* (Zutphen: Walburg Pers, 1982), 121–23.
- 8 Toos F. Smeulders, “Papiamentu en onderwijs: veranderingen in beeld en betekenis van de volkstaal op Curaçao” (PhD diss., Universiteit Utrecht, 1987), 203–4.
- 9 Gert Oostindie, *Het paradijs overzee: de “Nederlandse” Caraïben en Nederland, Vijfde druk met een nieuw “Ten geleide”* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 2011); Gert Oostindie en Inge Klinkers, *Knellende Koninkrijksbanden: het Nederlandse*

- dekolonisatiebeleid in de Caraïben, 1940-2000 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001); Jaap J. van Soest, *Olie als water: de Curaçaose economie in de eerste helft van de twintigste eeuw* (Zutphen: Walburg Pers, 1977); Jaap J. van Soest, *De stem van Curaçao: een inleiding tot de geschiedenis van de Curaçaose Eilandsraad* (Curaçao: Eilandgebied Curaçao, 1981); Peter Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie: de Nederlandse Antillen tussen autonomie en onafhankelijkheid* (Alphen aan den Rijn: Samsom, 1977); Peter Verton, *Politieke macht in koloniale samenlevingen* (Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1984); Peter Verton, "Politics and Government in Curaçao", in *The Dutch Caribbean: Prospects for Democracy*, red. Betty Sedoc-Dahlberg (New York: Gordon and Breach, 1990), 63–80.
- 10 Oostindie en Klinkers, *Knellende Koninkrijksbanden*, 9–16.
- 11 Oostindie, *Het paradijs overzee*, 146.
- 12 Verton, "Politics and Government in Curaçao", 65–66.
- 13 Gert Oostindie en Inge Klinkers, *Het koninkrijk in de Caraïben: een korte geschiedenis van het Nederlandse dekolonisatiebeleid in de Caraïben, 1940-2000* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001), 50.
- 14 Hier wordt de definitie van Verton gevolgd, die de laat koloniale fase omschrijft als de fase die begint met het ter discussie stellen en het vervolgens daadwerkelijk veranderen van de relatie tussen koloniaal bestuur en gekoloniseerden. Dit startte op Curaçao in de jaren '30 en liep door tot eind jaren '60. Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 25, 43 ev. Van dekolonisatie met als eindpunt volledige soevereiniteit is overigens geen sprake geweest voor Curaçao en de Nederlandse Antillen; om die reden wordt de term 'postkoloniaal' in dit onderzoek spaarzaam gebruikt. Wel wordt deze gebruikt met betrekking tot de fase, net na afloop van de Tweede Wereldoorlog, waarin processen gericht op mogelijke dekolonisatie werden opgestart.
- 15 Van 1800 tot 1803 en opnieuw van 1807 tot 1816.
- 16 Leo Dalhuisen, Rose Mary Allen en Gilbert Casseres, *Geschiedenis van de Antillen* (Zutphen: Walburg Pers, 2009), 35–36.
- 17 Van Kol rapporteert voor 1815 een aandeel blanken van 21,7%, hetgeen in 1833 is teruggedrongen naar 17,3%. Het aandeel katholieken is volgens hem in 1902 86,4%. De Gaay Fortman geeft voor 1930 aan dat volgens officiële statistieken 93% van de Curaçaose bevolking katholiek zou zijn, terwijl zijn berekening uitkomt op 81%. Hartog geeft voor 1942 een aandeel RK van 84%. Henri H. van Kol, *Naar de Antillen en Venezuela* (Leiden: A.W. Sijthoff, 1904), 348–349 en 375; B. de Gaay Fortman, "Bevolkingscijfers van Curaçao", *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 18, nr. 1 (1937): 59, doi:10.1163/22134360-90000817; Johan Hartog, "De Godsdiensten in Curaçao", *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 28, nr. 1 (1 januari 1947): 6, doi:10.1163/22134360-90000323.

- 18 Brada, *Kerkgeschiedenis Antillen*. Dit is een belangrijke bron voor de
oudere geschiedenis, omdat pastoor Menno Brada deze studie heeft
opgesteld overwegend op basis van archivalia uit het bisschoppelijk
19 paleis in Willemstad, dat in 1969 geheel door brand verwoest werd.
20 Ibid., 24.
21 Ibid., 45.
Allen, *Di ki manera*, 94. Niewindt richtte zich op een christelijke leef-
wijze in de persoonlijke sfeer, maar via onderwijs ook op de gewenste
houding van de Afro-Curaçaoënaars ten aanzien van hun gezags-
dragers. Voor een levensschets zie: Gerardus J.M. Dahlhaus,
Monseigneur Martinus Joannes Niewindt: eerste Apostolisch Vicaris
van Curaçao: een levensschets 27 aug. 1824-12 jan. 1860 (Willemstad,
Curaçao, 1924).
22 Allen, *Di ki manera*, 170.
23 René A Römer, *De Curaçaose samenleving* (Curaçao: Amigoe, 1999), 36.
24 Harry Hoetink, *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*,
heruitgave met nieuw voorwoord (Amsterdam: S. Emmering, 1987), 1-
8 en 157.
25 De Bataafsche Petroleum Maatschappij N.V. is opgericht op 20 mei
1915, het jaar waarin besloten was een raffinaderij te bouwen op
Curaçao voor het verwerken van de net ontdekte oliebronnen in
Venezuela. Op 13 januari 1917 gingen haar aandelen over op de
Curaçaosche Petroleum Maatschappij N.V. in Den Haag, die later, op 9
maart 1925 de Curaçao Petroleum Industrie Maatschappij N.V. werd.
Op 1 januari 1967 werden de verkoop en distributie overgenomen door
Shell Nederlandse Antillen. Shell heeft haar aandeel in 1985 verkocht
aan de Curaçaose overheid; sindsdien is de exploitatie in handen van
het Venezolaanse PDVSA.
26 Soest, *Olie als water*, 654. De bevolking groeide van 33.677 in 1915 naar
55.463 in 1935 en 118.858 in 1955.
27 Edward Dew, "The Dutch Caribbean: Studies in the Fragmentation of a
Political Culture", in *Modern Political Culture in the Caribbean*,
red. Holger Henke en Fred Reno (Kingston, Jamaica: University of the
West Indies Press, 2003), 386. Met verwijzing naar onder andere Van
Soest schetst Dew hier hoe de positie van assertieve migranten wezen-
lijk werd tegengewerkt door zowel de raffinaderij als het koloniale
bestuur, dat niet schroomde om brutale arbeiders van het eiland te ver-
wijderen.
28 James Schrils, *Een democratie in gevaar: een verslag van de situatie op*
Curaçao tot 1987 (Assen: Van Gorcum, 1990), 42.
29 Ibid.
30 Soest, *De stem van Curaçao*, 113-15.
31 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 43.
32 Verton, "Politics and Government in Curaçao", 67.

- 33 René A Römer, "Klasse, kleur en kansen", in *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*, red. Gert Oostindie (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 318. Zie voor een analyse ook: Adriaan M. Moen, "Oorzaken van de werkloosheid op de Antillen", in *Arbeidsmarkt en arbeidsmarktverhouding- en op de Nederlandse Antillen*, red. Macklenon F. Hasham (Willemstad, Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1981), 18–28.
- 34 Verton, "Politics and Government in Curaçao," 74.
- 35 Gert Oostindie, red., *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 20–21.
- 36 Ibid.
- 37 Andrew Porter, "Religion, Missionary Enthusiasm and Empire", in *The Oxford History of the British Empire: Volume III: The Nineteenth Century*, red. Andrew Porter (Oxford University Press, 1999), 222–46.
- 38 Claude Prudhomme, "Les Missions Catholiques et la Colonisation Française Sous la IIIe République (1870-1940): Raison Missionnaire, Raison d'Etat et Régulation Romaine", *Social Sciences & Missions* 21, nr. 1 (juni 2008): 53–55, doi:10.1163/187489408X308028.
- 39 Marten Schalkwijk, *The Colonial State in the Caribbean: Structural Analysis and Changing Elite Networks in Suriname, 1650-1920* (Den Haag: Amrit, 2011), 312–16; Oostindie, *Het paradijs overzee*, 50–53, 60–67.
- 40 Oostindie, *Het paradijs overzee*, 60–67.
- 41 Jan Derix, *Brengers van de Boodschap: geschiedenis van de katholieke missionering vanuit Nederland van VOC tot Vaticanum II* (Nijmegen: Valkhof Pers, 2009), 207–8.
- 42 Vefie Poels, "Pontifex missionum. Missiepausen in de periode van de Sacra Congregatio de Propaganda Fide (1622-1967)", in *De paus en de wereld: geschiedenis van een instituut*, red. F.W. Lantink en J. Koch (Amsterdam: Boom, 2012), 309; Rogier van Rossum, "Het katholieke denken over missie. Van het Eerste tot het Tweede Vaticaans Concilie", in *Gaan voor God: ideaal en praktijk van missie in historisch perspectief*, red. José Eijt en Hester Genefaas (Hilversum: Verloren, 1998), 22–23.
- 43 Soest, *De stem van Curaçao*, 27–30. In wetenschappelijke publicaties is tot dusver weinig stilgestaan bij het sociale effect van veranderingen als gevolg van de ethische politiek in De West. Luc Alofs, "Onderhorigheid en separatisme, koloniaal bestuur en lokale politiek op Aruba, 1816-1955" (PhD diss., Universiteit van Leiden, 2011), 13, <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/17992>.
- 44 Jan Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie* (Dieren: Bataafsche Leeuw, 1984), 26–27; Jan Roes, *Het groote missieuur, 1915-1940: op zoek naar de missiemotivatie van de Nederlandse katholieken* (Bilthoven: Ambo, 1974), 89–94.

- 45 Gaay Fortman, "Bevolkingscijfers van Curaçao"; Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie*, 28. Voor Suriname is het percentage herleid uit data gegeven in: Joop Vernooij, *De regenboog is in ons huis: de kleurrijke geschiedenis van de r.k. kerk in Suriname* (Nijmegen: Valkhof Pers, 2012), 62.
- 46 Willem Henri Alting von Geusau, *Neutraliteit der overheid in de Nederlandsche koloniën jegens godsdienstzaken* (Haarlem: Tjeenk Willink & zoon, 1917), 16.
- 47 Ibid. Alting von Geusau verwijst ook naar: *Algemeen Handelsblad*, 31 oktober 1917, Ochtend-editie, 7.
- 48 Lila Gobardhan-Rambocus, *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang: een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname, 1651-1975* (Zutphen: Walburg Pers, 2001), 272–74. Zij doet verslag van de discussie die rond deze bezoldiging in de jaren '20 de kop op stak, en het onderzoek in Den Haag dat hierop volgde. Hieruit zou gebleken zijn dat de toekenning op arbitraire wijze plaatsvond.
- 49 Gerardus J.M. Dahlhaus, *De chronologische ontwikkeling en de staat van het bijzonder onderwijs in de kolonie Curaçao* (Nijmegen: Drukkerij De Gelderlander, 1917); Gijlswijk, *Gouden jubileum der Dominikaner missie op Curaçao W.I., 1870-1920*.
- 50 Dahlhaus, *De chronologische ontwikkeling en de staat van het bijzonder onderwijs in de kolonie Curaçao*; Dahlhaus, Monseigneur Martinus Joannes Niewindt.
- 51 Bijvoorbeeld bij de bespreking van een wijziging van de regeling in 1913 stelde Raadslid F.W.P. Winkel: 'Door middel van de preekstoel en de biecht worden vele kinderen naar de katholieke scholen getrokken, die anders wanneer de ouders absoluut vrij waren in hunne beslissing, de openbare school zouden bezoeken.' ANK, Gouvernementsarchief, Koloniaal Raad, Verslag 16 januari 1913, pag. 3.
- 52 Naar de 'gentlemen's agreement' wordt verwezen in "Zijne excellentie Dr. Piet A. Kasteel 50ste Nederlandse Gouverneur van Curaçao," *Amigoe di Curaçao*, 20 mei 1942. In Gert Oostindie, red., *De gouverneurs van de Nederlandse Antillen sinds 1815* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 2011), 18. wordt gesteld dat dit beter zou passen bij de samenleving, gezien de meerderheid van katholieken. Ook is een verband gelegd met het conflict rond Procureur-Generaal Sassen, die in 1871 de eerste katholieke gouverneur van Curaçao wilde worden, maar gepasseerd werd, waarna er geprotesteerd zou zijn door een groep katholieken. Lampe echter trekt de 'verzetsdaad' van het volk in twijfel, aangezien er geen enkele emotionele band met Sassen zou hebben kunnen bestaan die dit risicovolle gedrag van de bevolking zou kunnen rechtvaardigen. Lampe, *Mission or Submission*, 183–84.
- 53 Smeulders, "Papiamentu en onderwijs", 64–91. Smeulders betoogt dat het een misvatting is om deze vernederlandsing enkel aan de wensen

- van de raffinaderij toe te schrijven; zij plaatst de opkomst van de 'eerste golf' eerder, namelijk kort na de eeuwwisseling.
- 54 Dit waren: *Amigoe di Curaçao* (1884), *La Cruz* (1900) en *La Union* (1922).
- 55 Wim Rutgers, "Schrijven is zilver, spreken is goud: oratuur, auratuur en literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba" (PhD diss., Universiteit Utrecht, 1994), 144.
- 56 P.P.M. de Marchena (1899-1968) was een buitenechtelijk kind van Abraham B. de Marchena, die pas in 1920 zijn vaderschap erkende. Bron: <https://www.wiewaswie.nl/personen-zoeken/zoeken/document/a2apersonid/91185473/srcid/23467427/oid/1>, geraadpleegd 16 september 2016.
- 57 P.P.M. de Marchena, *Ignorancia ó educando un pueblo* (Curaçao, 1929). Vertaling titel: onwetendheid of het onderwijzen van een volk.
- 58 Gebaseerd op de enige Antilliaanse katholieke annalen die zijn uitgegeven: W.J.L. van Rooy, *Annalen van Katholiek leven in de Nederlandse Antillen* (Willemstad, Curaçao: Boekcentrale Aguinas, 1953); Willibrord de Barbanson en W.R. Menkman, *Katholiek leven in de Nederlandse Antillen* (Willemstad, Curaçao: Boekcentrale Aquinas, 1962). Deze verhouding tussen kwekelingen en religieuzen in het onderwijs was in de jaren '30 en '40 naar schatting 50/50. Een statistiek voor 1915 noemt een aantal van 30 kwekelingen op 111 religieuzen, dat is 73% religieus. Anton van Oirschot, *De fraters van Zwijsen: 100 jaar fraters op de Nederlandse Antillen* (Zutphen: De Walburg Pers, 1986), 32 en 96.
- 59 "De missie van Curaçao," *Onze missiën in Oost- en West-Indië*, 1917, deel I, Afl. 1, 48.
- 60 Marit Monteiro, *Gods Predikers: Dominicanen in Nederland (1795-2000)* (Hilversum: Verloren, 2008), 163.
- 61 Brada, *Kerkgeschiedenis Antillen*, 60.
- 62 Poels, "Pontifex missionum", 309; Rossum, "Het katholieke denken over missie", 22.
- 63 Rossum, "Het katholieke denken over missie", 27.
- 64 Poels, "Pontifex missionum", 311.
- 65 Monteiro, *Gods Predikers*, 756-57. De verheffing tot Bisdom in 1958 had hier geen invloed op, zie hoofdstuk 4.
- 66 "De missie van Curaçao", 50.
- 67 Deze acht zijn de Dominicanen Van der Veen Zeppenfelt, Kranwinkel, Middelhoff en Josepa, en de seculiere priesters A. Ellis, Henriquez, Römer en W. Ellis. Valdemar Marcha, *Gods wijngaard in de West: de grondvesting, ontwikkeling en groei van het missiewerk van de Nederlandse missionarissen op de eilanden van de Nederlandse Antillen en Aruba* (Amsterdam: Carib Publishing, 2009), 470-523-690; R.H. Nooyen en J. van der Lee, *Isla de los Santos: honderd jaar paters*

- Dominicanen op de Nederlandse Antillen, 1870 -11 juli- 1970* (Willemstad, Curaçao, 1970), 122–45. Het door Valdemar Marcha in de bijlage geleverde overzicht is helaas niet consistent met de informatie in het hoofdstuk 'Antilliaanse en Arubaanse priesters die de missie heeft voortgebracht' in ditzelfde overzichtswerk. Overigens is de overzichtslijst van Marcha identiek aan die uit het herdenkingsboek *Isla de los Santos* uit 1970.
- 68 AFT, Antillen, Historie & Curiosa, 1965, Verslag Studiedagen over de opzet van ons diocesaan seminarie, 21 en 22 april 1965. Ook: KMM, Interview J.J.M. (Jan) Boex (1929), 14 april 1980. Boex was prefect van het seminarie in 1965 en stelt dat op de circa 80-88 studenten die het seminarie ooit had gehad, er slechts één 'de hoge studies' bereikte.
- 69 De Congregatie der Missie is opgericht door Vincent Depaul in Frankrijk in 1625. De leden worden Lazaristen genoemd naar hun eerste klooster in Parijs, het melaatsenhuis St. Lazare.
- 70 De term cultureel imperialisme heeft een plek in meerdere discoursen. Zie voor een korte samenvatting: Patrick Brantlinger, "Book review of 'Cultural Imperialism: A Critical Introduction,' by John Tomlinson", *Journal of American History* 79, nr. 4 (maart 1993): 1694–95. In de context van kolonialisme en globalisering is het concept vanaf de jaren '90 onder andere door Edward Said uitgewerkt. Edward W Said, *Culture and Imperialism* (New York: Knopf, 1993).
- 71 De term transculturalisatie werd voor het eerst gebruikt door Fernando Ortiz in studie over Cuba: Fernando Ortiz en Bronislaw Malinowski, *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar: advertencia de sus contrastes agrarios, económicos, históricos y sociales, su etnografía y su transculturación* (La Habana: Jesús Montero, 1940). Wanneer meerdere culturen in een samenleving samenkomen, kunnen culturele aspecten zowel gedeeld worden als verloren gaan. Transculturalisatie is het verschijnsel waarbij als gevolg hiervan zich een nieuwe lokale cultuur ontwikkelt.
- 72 Frederick Cooper en Ann Laura Stoler, "Introduction Tensions of Empire: Colonial Control and Visions of Rule", *American Ethnologist* 16, nr. 4 (1 november 1989): 609–21.
- 73 Tony Ballantyne, "Humanitarian Narratives: Knowledge and the Politics of Mission and Empire", *Social Sciences and Missions* 24, nr. 2 (2011): 235 ev.
- 74 Broek, *De kleur van mijn eiland*, 53–90; Rutgers, "Schrijven is zilver, spreken is goud".
- 75 Ballantyne, "Humanitarian Narratives", 234.
- 76 Allen, *Di ki manera*; Rosalia, *Tambú*.
- 77 Edward W. Said, *Culture and Imperialism* (New York: Knopf, 1993), 132.
- 78 Steven Lukes, *Power: A Radical View*, Second edition (New York:

- Palgrave Macmillan, 2005); Steven Lukes, "Power and the Battle for Hearts and Minds", *Millennium - Journal of International Studies* 33, nr. 3 (juni 2005): 477–93, doi:doi: 10.1177/03058298050330031201.
- 79 Joseph S. Nye Jr., *Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization* (Hoboken: Taylor and Francis, 2004).
- 80 Steven Lukes, "Power and the Battle for Hearts and Minds: On the Bluntness of Soft Power", in *Power in World Politics*, red. Felix Berenskoetter en Michael J. Williams (London: Routledge, 2007), 83–97.
- 81 Charles Tilly, "Domination, Resistance, Compliance... Discourse", *Sociological Forum* 6, nr. 3 (1 september 1991): 593–602.
- 82 Said, *Culture and Imperialism*, xii.
- 83 Said, *Culture and Imperialism*, 132.
- 84 Alejandro F. Paula, *From Objective to Subjective Social Barriers: A Historico-Philosophical Analysis of Certain Negative Attitudes among the Negroid Population of Curaçao* (Curaçao, 1967).
- 85 Andrew Porter, "'Cultural imperialism' and protestant missionary enterprise, 1780–1914", *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 25, nr. 3 (1997): 387, doi:10.1080/03086539708583005.
- 86 Tony Ballantyne, "Religion Difference, and the Limits of British Imperial History", *Victorian Studies* 47, nr. 3 (1 april 2005): 441–42, doi:10.2307/3830222.
- 87 Derix, *Brengers van de Boodschap*, 388–90. Bank, *Katholieken en de Indonesische revolutie*, 27.
- 88 Roes, *Het groote missieuur*, 1915–1940, 89–99.
- 89 Brian Stanley, *The Bible and the Flag: Protestant Missions and British Imperialism in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (Leicester, England: Apollos, 1990); Andrew Porter, "Religion, Missionary Enthusiasm and Empire," in *The Oxford History of the British Empire: Volume III: The Nineteenth Century*, by Wm Roger Louis, ed. Andrew Porter (Oxford University Press, 1999), 222–46.
- 90 Jeffrey Cox, *Imperial Fault Lines: Christianity and Colonial Power in India, 1818–1940* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2002), 12; T. O. Beidelman, "Social Theory and the Study of Christian Missions in Africa", *Africa: Journal of the International African Institute* 44, nr. 3 (1 juli 1974): 5–6, doi:10.2307/1158391.
- 91 Cox, *Imperial Fault Lines*, 17.
- 92 Franklin W Knight, *The Caribbean: The Genesis of a Fragmented Nationalism* (New York: Oxford University Press, 1990), 276.
- 93 Ten aanzien van de Britse gebieden: Robert Buddan, "Universal Adult Suffrage in Jamaica and the Caribbean since 1944", *Social and Economic Studies* 53, nr. 4 (1 december 2004): 135–62.
- 94 Voor een korte schets van de vorming van de Nederlandse Antillen: Oostindie en Klinkers, *Het koninkrijk in de Caraïben*, 35–56.
- 95 Eric Williams, *From Columbus to Castro: The History of the Caribbean*

- 1492-1969 (London: André Deutsch, 1971), 456.
- 96 Ibid., 459.
- 97 Ibid., 456.
- 98 Knight, *The Caribbean*, 315.
- 99 Schalkwijk, *The Colonial State in the Caribbean*, 344.
- 100 Bridget Brereton, *Race Relations in Colonial Trinidad, 1870-1900* (Cambridge: Cambridge University Press, 1979), 85. Geciteerd in: Schalkwijk, *The Colonial State in the Caribbean*, 344.
- 101 Een overzicht van de ontwikkeling van het onderwijs in Suriname geeft: Gobardhan-Rambocus, *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang*.
- 102 Schalkwijk, *The Colonial State in the Caribbean*, 344-45.
- 103 Ibid., 357.
- 104 Vooralsnog zijn alleen referenties die wijzen op een structurele invoering in Cuba gevonden, niet in overige delen van het Caribisch gebied.
- 105 Frances Hagopian, red., *Religious Pluralism, Democracy and the Catholic Church in Latin America* (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 2009), 22.
- 106 Ivan Vallier (1927-1974) publiceerde begin jaren 70 over de kerk in Latijns-Amerika. Door zijn jonge overlijden kon hij niet zelf voortbouwen op zijn onderzoek. Later werk van onder anderen Frances Hagopian en Daniel Levine doet dit wel. Daniel H. Levine, "The Future of Christianity in Latin America", *Journal of Latin American Studies* 41, nr. 01 (februari 2009): 121-145, doi:10.1017/S0022216X08005130; Hagopian, *Religious Pluralism, Democracy and the Catholic Church in Latin America*.
- 107 Hagopian, *Religious Pluralism, Democracy and the Catholic Church in Latin America*, 24-25.
- 108 Ivan Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*. (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1970), 8; Samuel Escobar, "It's Your Turn, Young Ones - Make Me Proud! Evangelical Mission in Latin America and Beyond", in *The Reshaping of Mission in Latin America*, red. Miguel Alvarez (Oxford, England: Regnum Books International, 2015), 19.
- 109 Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*.
- 110 Hagopian, *Religious Pluralism, Democracy and the Catholic Church in Latin America*, 440-41.
- 111 Ibid., 444.
- 112 Vernooij, *De regenboog is in ons huis*, 62.
- 113 Schalkwijk, *The Colonial State in the Caribbean*, 355.
- 114 Ibid., 357.
- 115 Robert D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993).
- 116 Ibid., 107.

- 117 Eva Abraham-van der Mark, *Van je familie moet je het hebben: Curaçaose verwantschappen* (Zutphen: Walburg Pers, 2013), 76.
- 118 Charles P. do Rego, *The Portuguese Immigrant in Curaçao: Immigration, Participation and Integration in the 20th Century* (Willemstad, Curaçao: LACS, Latin American & Caribbean Studies, 2012), 114–15.
- 119 Wet nadere regelen omtrent nationaliteit en ingezetenschap 1951 (PB 1952, 36).
- 120 Engin F. Isin, "Citizenship after Orientalism: an unfinished project", *Citizenship Studies* 16, nr. 5–6 (2012): 563–72.
- 121 Ibid., 568.
- 122 Frantz Fanon, *The Wretched of the Earth* (New York: Grove Press, 1963), 197.
- 123 Gesprek directeur RK Centraal Schoolbestuur, mevrouw L. Van Lamoen-Garmers, 18 april 2013.
- 124 Vanaf 1984 is door een commissie gewerkt aan een geüniformeerde spelling van het Papiamentu. Deze is voor de Nederlandse Antillen in 2007 geformaliseerd in het Landsbesluit schrijfwijze Papiamentu en Nederlands, onderdeel van de Landsverordening officiële talen (P.B. 2007, no. 20). Dit verklaart de substantiële inconsistenties in spelling.

HOOFDSTUK 2 De samenleving moderniseert: 1915-1936

- 125 'Unskilled labour can be found in any quantity', aldus Jansen in zijn eindrapport. Soest, *Olie als water*, 176.
- 126 Deze zogeheten *paga tera* overeenkomsten hielden in dat de arbeider kon blijven wonen op een stukje pachtgrond. De huur hiervoor diende in natura - dus in een deel van de oogst - te worden voldaan. Echt vrij om een reguliere baan in de stad aan te nemen was deze landarbeider feitelijk niet, hetgeen problematisch was aangezien de inkomsten van de pachtgrond laag en onregelmatig waren. Römer, *De Curaçaose samenleving*, 31–32. Soest, *Olie als water*, 158.
- 127 Koloniaal Verslag 1915. III Curaçao, sectie A.
- 128 Hoetink, *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*.
- 129 Oostindie, Gert. "Hoetink en de oude samenleving," *Antilliaans Dagblad*, 3 april 2012. Oostindie reageert hier op het journalistieke werk van Els Langenfeld, waarin zij op basis van uitvoerig archiefonderzoek tot dezelfde conclusie kwam. Hij verwijst naar Hoetinks voorwoord bij de heruitgave van zijn proefschrift uit 1958, waarin hij ook zelf de sociale fluïditeit in de oude samenleving bevestigde.
- 130 Hoetink, *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*, 81–83.
- 131 Dekker, *Curaçao zonder/met Shell*, 31–44.
- 132 Léon Weeber en Ieteke Witteveen, *Banda Bou: Alma di Kòrsou*.

- Kultura I desaroyo den añanan 60 pa 90 di siglo binti* (Curaçao: 7000 Printing & Publishing, 2010), 32.
- 133 Annemarie Kasteel, "De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen" (PhD diss., Universiteit van Leiden, 1956), 14.
- 134 Notulen 1920-21, No.3, 8 juni 1920, 1: Notulen 1921-22, No. 10, 23 november 1921, 39-43. Beschouwing in: Moises F. da Costa Gomez, "Het wetgevend orgaan van Curaçao. Samenstelling en bevoegdheid bezien in het kader van de Nederlandsche koloniale politiek" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1935), 140 ev; Geciteerd in: Kasteel, "De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen", 37.
- 135 Kasteel, "De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen", 25.
- 136 De Nederlandse koloniën in Azië hadden aparte wet- en regelgeving.
- 137 Kasteel, "De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen", 24.
- 138 Term uit de Britse sociale geschiedenis, bekend geworden door de gelijknamige publicaties van John Burke, met hierin opgenomen de families die dusdanig vermogend waren dat zij van hun renteopbrengst konden leven.
- 139 Aart G. Broek, *De geschiedenis van de politie op de Nederlands-Caribische eilanden, 1839-2010: geboeid door macht en onmacht* (Amsterdam; Leiden: Boom, 2011), 60.
- 140 Oostindie, *Gouverneurs*, 149-53; Broek, *De geschiedenis van de politie*, 79.
- 141 NA, Ministerie van Koloniën: Openbaar Verbaal, nummer toegang 2.10.36.04, inventaris nummer 2672.
- 142 Het verzoek is zeer opmerkelijk; in de jaren '20 stond de poenale sanctie in Den Haag al ter discussie. Zelfs met betrekking tot gebieden waar grote economische belangen met de sanctie gemoeid waren, zoals op Sumatra, werd de afwijking van de trias politica als ongewenst beschouwd, met name omdat men hiermee internationaal onder vuur kwam te liggen. Margo Groenewoud, 'Towards the Abolition of Penal Sanctions in Dutch Colonial Labour Legislation: An International Perspective,' *Itinerario: Bulletin of the Leyden Centre for the History of European Expansion* Itinerario 19, no. 2 (1995): 72-90.
- 143 Soest, *Olie als water*, 244.
- 144 Ibid., 245.
- 145 Op het hoogtepunt van haar arbeidspopulatie, eind 1929, werden door de Curaçaosche Petroleum Industrie Maatschappij CPIM ruim 10.000 werknemers geregistreerd. Slechts 1765 werknemers, dat is 16,2%, waren oorspronkelijk afkomstig van Curaçao. Ibid., 247.
- 146 Ibid., 304.
- 147 Ook eerder had de Koloniale Raad een 'gast'. Tussen 1901 en 1918 had pastoor Wahlen als redacteur van de katholieke *Amigoe* 'een tafeltje' gekregen in de raad, waar hij volgens historicus Johan Hartog een veel geraadpleegde gast was. Hartog interpreteerde dit als karakteriserend voor de gemoedelijkheid van de omgang met elkaar op het eiland aan

- het begin van de twintigste eeuw. Johan Hartog, "Eerste redacteur," *Amigoe di Curaçao*, 5 januari 1965.
- 148 Soest, *Olie als water*, 304.
- 149 Ibid., 307–8.
- 150 Rosemarijn Hoefte, *Suriname in the Long Twentieth Century: Domination, Contestation, Globalization*, 2014, 71.
- 151 Rosalia, *Tambú*; Carlton John Turner, "Self-Negation Within African Caribbean Christianity: Towards an Understanding of Junkanoo and Its Significance for Christian Praxis Within Contemporary Bahamian Society", *Black Theology: An International Journal* 11, nr. 1 (april 2013): 5–30, doi:10.1179/17431670X13A.0000000002.
- 152 Rosalia, *Tambú*. Voor een overzicht zie ook: Nanette de Jong, *Tambú: Curaçao's African-Caribbean Ritual and the Politics of Memory* (Bloomington: Indiana University Press, 2012), 65–66.
- 153 Karakteristiek is het opzweepende ritme van de trommel ondersteund door instrumenten die een oorsprong hadden in de land- en tuinbouw, zoals de chapi: de metalen kop van de schoffel. Het lied wordt voorzien van veelal prikkelende, maatschappijkritische teksten, waarbij solozang wordt afgewisseld door pakkende samenzang. Jong, *Tambú*, 30–32.
- 154 Lei di pastor (papiamentu): letterlijk: wet van de pastoor.
- 155 Rosalia, *Tambú*, 202–3.
- 156 Ibid., 144–45.
- 157 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 135.
- 158 Blijkens een gedrukte, niet gedateerde dankbrief "Aan de jongens en meisjes die ijverden voor de missie van Curaçao", gevonden in ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 135. Het bedrag komt overeen met dat genoemd in Latour, *Geschiedenis der missie van Curaçao*, 125.
- 159 'Death by starvation because of four years of crop failure faces the 65,000 inhabitants of Curaçao Island in the Dutch West Indies', luidde de aanhef van een artikel dat op 4 september 1915 verschenen was in zowel de *Tampa Morning Tribune* als in de *New York Herald*. 'The suffering in my diocese is fully as terrible as in the warstricken countries of Europe'. [...] 'The bishop said that 50,000 negroes, 15,000 Indians and more than 3,000 Hollanders were in distress'. Ook in de Nederlandse kranten bleken vergelijkbare berichten terecht gekomen, onder andere via pater Poeis, die in de katholieke pers het bericht verspreid had dat 'de mensen hier wegens honger en gebrek naar het graf gedragen worden'. Alle fragmenten geciteerd in: "Onze Begrooting in de Tweede Kamer," *Amigoe di Curaçao*, 5 februari 1916.
- 160 Deze steun uit de Verenigde Staten begon met de reizen die pastoor Frie eind negentiende eeuw. Zie: C.G. en A.H. Frie, *Wat "niets" is maar "iets" worden kan: een verhaal uit het missie-leven in West-Indië* ('s-Hertogenbosch: Maatschappij de Katholieke Illustratie, 1889). Ook: PAOD, 8821 (transcript)/ 10200 Kroniek van het vicariaat 1869-1950, p.

25. PAOD, 10101 bevat een brief gedateerd 21 juli 1924 met verwijzingen. Tevens: PAOD, 8847, Brieven van de Vicaris F. Luyckx, brief gedateerd 17 mei 1923, waarin aangegeven wordt dat Vuylsteke 'veel geld heeft verdiend' aan deze Amerikaanse intenties. Tijdens een latere reis naar de Verenigde Staten kreeg pastoor Frie een op zijn naam uitgeschreven cheque mee van S.E.L. Maduro & Sons ter waarde van \$215, die hij kon verzilveren in New York. Deze cheque overigens, uitgeschreven op 25 januari 1900, is nooit verzilverd maar werd aangetroffen in het archief, in: PAOD, 10154.
- 161 PAOD, 8847, brief gedateerd 17 mei 1923.
- 162 Ibid.
- 163 Zie tabel 1 in de bijlage 'Tabellen en trends'.
- 164 APF, Nova Series, vol. 670. 1919-1920. Brief Kardinaal van Rossum gedateerd 20 februari 1920: f. 285. Antwoord Theissling gedateerd 29 februari 1920: f 287-288.
- 165 ANK, Overheidsdossiers, inv. 29.31, Benoemingen RK Geestelijken. Het oudste document hierover dateert van 2 januari 1851 en betreft een uitkering aan Kapelaan Van Leest van 1.500 gulden. Zie ook ANK, Overheidsdossiers, inv. 39.36: Regeling RK-geestelijken. Gerefereerd wordt aan KB 25 november 1858, no. 66, waarin het aantal RK Geestelijken in de tweede rang is verhoogd naar twaalf.
- 166 ANK, Overheidsdossiers, inv. 29:36, brief gedateerd 17 januari 1931.
- 167 PAOD, 8847, bijvoorbeeld in de brief van 17 mei 1923. Idem de brieven van de Zusters van Schijndel, ZLS, 1885 en 1886. In het interview met frater Franciscus, KMM, Interview N. (Franciscus) v. Dieten (1899), 10 maart 1980, drukt hij zich genuanceerd uit: 'Na de Tweede Wereldoorlog, toen werd het heel goed financieel. Daarvoor niet hoor, maar we kwamen niks tekort. Er was geen weelde, maar je was tevreden hè'.
- 168 PAOD, 8847, brief gedateerd 9 december 1923.
- 169 Vefie Poels, "Nederlandse missiegeschiedenis. Inleiding bij de presentatie van het boek: Brengers van de Boodschap van Jan Derix" (Presentatie van het boek: Brengers van de Boodschap van Jan Derix, Soesterberg, 2009), geraadpleegd 1 mei 2017. Beschikbaar via: http://www.ru.nl/publish/pages/515571/janderix_nederlandse-missiegeschiedenisinleiding23okt2009b.pdf.
- 170 Voor de legaten zie ANK, Notariële protocollen, Eduard Salomon Lansberg, inv. 372-397. Het vicariaat was een vaste klant bij de notaris. Voor de investeringen zie met name PAOD, 8853 Correspondentie Vicaris met Syndicus 1919-1940 en 1945-1946.
- 171 PAOD, 8853. De correspondentie laat een snelle aanwas van het kapitaal zien. In 1919 rapporteert de syndicus een uitstaand kapitaal van fl. 13.985,26. Dit was in 1922 toegenomen tot fl 41.543,56. Aanvankelijk werd belegd in 'Russen', tot deze niet meer goed uitbetaalden. Ook werd belegd in de Rotterdamse firma's Lever Zeep en Muller en co.

- 172 APF, Nova Series, vol. 839. 1923-1925, f 483-514. Brief gedateerd 4 december 1923 van Kardinaal van Rossum, naar aanleiding van een door de missie ingevuld vragenformulier.
- 173 Artikel I sub c. Getekend contract november / december 1925, in: PAOD, 1683.
- 174 Monteiro, *Gods Predikers*, 337-38.
- 175 ZLS, 1885, Correspondentie Santa Rosa aan het Moederhuis 1920-1928. Met name de brief van 20 april 1928 gaat uitvoerig in op de boekhouding, de afdracht en investeringen. In de brief van 20 mei 1928 wordt ingegaan op de naderende nieuwe bekostiging, die voor het bisdom als gevolg zal hebben dat zij financieel in een comfortabele positie komt.
- 176 AFT, Antillen, Historie & curiosa, 1921-1942, conceptcontract 1934 en wijziging 1937.
- 177 Zie een verwijzing in een brief van Moeder-Overste Théophane gedateerd 29 januari 1921. In ZMR 3014.
- 178 In 1937 deed apostolisch vicaris Verriet een voorstel aan deze congregaties om 10% van de salarisinkomsten af te dragen, hetgeen resoluut werd afgewezen. AFT, Antillen, Historie & curiosa, 1921-1942. Hierin het verzoek van de apostolisch vicaris van Curaçao Mgr. Verriet gedateerd 25 augustus 1937, waarin hij zich baseerde op de Instructio van Kardinaal van Rossum van de Propaganda Fide uit 1929, volgens welke feitelijk alle subsidies van de burgerlijke overheid aan de kerkelijke overheid toe zouden komen. In de repliek van 29 september 1937 veegde de Generale Raad van de Congregatie uit Tilburg de vloer aan met de argumentatie van Verriet en sprak een diep gevoel van teleurstelling uit.
- 179 Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, Bijlagen. 1919-1920. Memorie van toelichting, 373-4.
- 180 Ibid. Ook: NA, Ministerie van Koloniën: Openbaar Verbaal, 1901-1952, nummer toegang 2.10.36.04, inventarisnummer 2084.
- 181 NA, Koloniën / Openbaar Verbaal, 2.10.36.04, inv.nr. 2084.
- 182 Alofs, "Onderhorigheid en separatisme", 161.
- 183 Oostindie, *Gouverneurs*, 139.
- 184 *Amigoe di Curaçao*, 15 oktober 1927.
- 185 Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, Bijlagen. 1927-1928. Memorie van Antwoord, 3-7.
- 186 ANK, Gouvernementsarchief, 3680 Geheime stukken van de gouverneur 1928, brief gedateerd 8 februari 1928.
- 187 Handelingen der Staten-Generaal. 1926-1927. Eerste Kamer, Memorie van Antwoord bij het Eindverslag over het ontwerp van wet tot vaststelling van de Curaçaose begroting voor het dienstjaar 1927, 846.
- 188 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 135 Brief Van Breda aan Mgr. Vuylsteke gedateerd 2 januari 1928.
- 189 ZLS, 1885 Correspondentie tussen het hoofdbestuur van de congregatie

- en de zusters op Curaçao 1920-1928, 7 augustus 1928.
- 190 PAOD, 8821, Kroniek van het vicariaat van de Antillen, transcript, 1869-1950. Verslag van 30 november 1927.
- 191 Ook: Handelingen der Staten-Generaal, Tweede Kamer, Bijlagen. 1927-1928. Memorie van Antwoord, pagina 25. En: Oostindie, *Gouverneurs*, 139.
- 192 ANK, Gouvernementsarchief, 3680 Geheime stukken van de gouverneur 1928, brief gedateerd 22 juni 1928.
- 193 PAOD, 1885 Correspondentie 1920-1928, 2 augustus 1920.
- 194 PAOD, 1885 Correspondentie 1920-1928, 9 januari 1928.
- 195 ANK, Overheid, 27.2, Huisonderwijs dames Conn 1887-1926.
- 196 De discussie op Curaçao over de taalkeuze in het onderwijs was niet nieuw. Deze werd al vanaf het begin van de twintigste eeuw in een steeds breder maatschappelijk verband gevoerd. Een belangrijke impuls voor deze discussie vormde de oprichting in 1903 van de Groep Nederlandse Antillen van het Algemeen Nederlands Verbond. Een anoniem artikel dat in 1906 in het tijdschrift *Neerlandia* verscheen onder de titel 'Het verval van Curaçao' wond er geen doekjes om: 'Zoolang de Curaçaose geestelijkheid aldaar haar dieptreurige richting in haar taalonderwijs blijft handhaven en haar groote goede macht stelselmatig misbruikt, met dit volk in onbeschaafde afzondering te doemen, is er niet veel hoop tot verandering in die vervreemding van den Curaçaoënaar tegenover Nederland en zoolang Curaçao onder zulk slecht betaald en onvolledig bestuur staat, niet veel kans tot opheffing der bevolking uit haar achterlijken levensstandaard en landbouw'. Geciteerd in: Smeulders, "Papiamentu en onderwijs", 161.
- 197 Halverwege de negentiende eeuw waren de eerste studies van de taal tot ontwikkeling gebracht, met name door pastoor J.J. Putman van Santa Rosa. Putman verbleef van 1837 tot 1853 op Curaçao en speelde daar een belangrijke rol in de ontwikkeling van het onderwijs. Wim Rutgers e.a., *Jacobus Putman. Godsdienst, taal en onderwijs op Curaçao in de negentiende eeuw* (Curaçao: FPI en University of Curaçao, 2016). De eerste Dominicaanse bisschop op de Antillen, Monseigneur Van Ewijk, publiceerde vier jaar na zijn aankomst op het eiland een Papiamentse grammatica en een jaar later, in 1875, een Nederlands-Papiamentu-Spaans woordenboek. In de jaren daarna volgden vele nieuwe publicaties, zowel van godsdienstig als van taalkundig belang.
- 198 PAOD, 1683, contract 1925.
- 199 Zie de behandeling van de Begroting 1930 en de reacties in de pers in *Amigoe di Curaçao*, 7 december 1929 en *Amigoe di Curaçao*, 28 december 1929.
- 200 *Amigoe di Curaçao*, 24 december 1931.
- 201 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 142. Brief van de gouverneur van Curaçao B. van Slobbe aan monseigneur P.J. Verriet, gedateerd 21 januari 1932.
- 202 Ibid.

- 203 Schatting gebaseerd op een combinatie van gegevens uit de Koloniale
Verslagen en de analyse van het lidmaatschap van de RK Volksbond
door Chris van de Woestijne. Chris van de Woestijne, "Op het smalle
pad tussen macht en afhankelijkheid", in *Kerkwandel en lekenhandel:
de rooms-katholieke kerk op Curaçao*, red. Barbara Boudewijnse (Amster-
dam: Het Spinhuis, 1992), 55–73.
- 204 Monteiro, *Gods Predikers*, 332–33; Paula, *From Objective to Subjective
Social Barriers*, 47–49.
- 205 Handelingen der Staten-Generaal. Eerste Kamer. Vaststelling van de
Curaçaose begroting voor 1928, 861.
- 206 Onderwijsverordening 1935 (PB 1935 no. 43). Zie ook: Oirschot, *De
fraters van Zwijsen*, 89.
- 207 ZLS, 1888, Correspondentie tussen het hoofdbestuur van de congregatie
en de zusters op Curaçao 1932-1934, brief gedateerd 14 september 1934.
- 208 AFT, Antillen, Brieven 1847-1933, Brief Fr. Radulphus aan 'mon-
seigneur' gedateerd 17 sept 1932, geschreven vanuit Breda (transcript).
- 209 AFT, Antillen, Brieven 1847-1933, Brief apostolisch vicaris Verriet aan de
gouverneur van Curaçao gedateerd okt 1932 (transcript).
- 210 *Amigoe di Curaçao*, 27 mei 1933.
- 211 Ibid.
- 212 "Koloniale Raad. Dinsdag 18 December," *Amigoe di Curaçao*, 22
december 1934. Het artikel 180 waar Bichon aan refereerde luidde in
zijn oorspronkelijke vorm in 1865: 'Zooveel de middelen gedoogen,
zorgt de overheid, dat het lager onderwijs de verkryging der allereerste
kundigheden onder het bereik brenge ook der onvermogenen. Zij doet
dit door ondersteuning van bijzondere of oprigting van openbare
scholen'.
- 213 ZLS, 1888, Correspondentie tussen het hoofdbestuur van de congregatie
en de zusters op Curaçao 1932-1934, brief gedateerd 27 december 1934.
Zie ook *Amigoe di Curaçao*, 22 december 1934, voorstel Sprockel.
- 214 *Amigoe di Curaçao*, 22 december 1934.
- 215 In 1951 zou J.H. Sprockel als minister verantwoordelijk zijn voor de
opheffing van het verschil tussen A en B-scholen per 1 september 1953.
Zie *Amigoe di Curaçao* 23 november 1951.
- 216 Amado Römer, *Kòrsou den siglo XX: desaroyo di un pueblo òf tragedia?*
(Kòrsou, 1997), 7–8.
- 217 Harry Hoetink, *De gespleten samenleving in het Caribisch gebied*
(Assen: Royal Van Gorcum, 1962), 195.
- 218 Linda M. Rupert, *Roots of Our Future: A Commercial History of
Curaçao* (Curaçao, Netherlands Antilles: Curaçao Chamber of
Commerce & Industry, 1999), 233.
- 219 Isaac S. Emmanuel en Suzanne A. Emmanuel, *History of the Jews of the
Netherlands Antilles*. 1: History (Cincinnati, Ohio: American Jewish
Archives, 1970), 484.

- 220 Maximiliaan Scriwanek, Padre de los Pobres. “*Vader van de Armen*”. *Elias. S.I. Maduro-Weldadigheidsfonds (1911-2012)* (Curaçao: Maduro Holding NV., 2013), 28.
- 221 ANK, Notariële protocollen, Eduard Salomon Lansberg, inv. 372-397, 12 januari 1927.
- 222 “Berichten uit de Kolonie. Loffelijk geschenk,” *Amigoe di Curaçao*, 24 april 1926. Bij de opening werd opnieuw de firma in de krant bedankt. “Nieuwe kerk van Wishi,” *Amigoe di Curaçao*, 21 februari 1932.
- 223 APF, Nova Series, vol. 935b. 1927-1928. Aanvraag Vuylsteke gedateerd 19 januari 1927 (f 443-445) en opvolging gedateerd 23 maart 1927 (f 454-462, 513) Brief van Kardinaal van Rossum aan Vuylsteke in ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 135.
- 224 APF, Nova Series, vol. 935b. 1927-1928, (f 454-462, 513).
- 225 Mongui’s enige dochter Ena Dankmeijer-Maduro (1920-2016) was niet op de hoogte van de ondersteuning die haar vader of de firma gaf aan de katholieke kerk, noch van de pauselijke medaille. Bij de zoektocht en het doen van navraag zijn de manager van Mongui Maduro Museum and Library, Esther van Haaren-Hart, en Ron Gomes Casseres, voorzitter van de Mongui Maduro Foundation, zeer behulpzaam geweest.
- 226 “1837 S.E.L. Maduro & Sons 1937,” *Amigoe di Curaçao*, 23 januari 1937. Deze tekst is van Johan Hartog. Zie ook: Johan Hartog, *Het verhaal der Maduro’s en foto-album van Curaçao 1837-1962* (Oranjestad, Aruba: De Wit, 1962), 99.
- 227 De meeste Syriërs waren islamitisch, maar de groep bevatte ook katholieken.
- 228 Soest, *Olie als water*, 328–29.
- 229 ANK, Kerkelijke archieven, parochie Sta Ana, brief Salim Aun namens de Sociedad gedateerd 20 december 1912.
- 230 Nel Casimiri, “Mgr. Verriet stuurde kerk in richting van het sociale,” *Amigoe di Curaçao*, 22 december 1994.
- 231 Broek, *De kleur van mijn eiland*, 56; Chris van de Woestijne, “Een analyse van de Roomsche Katholieke Curaçaosche Volksbond”, in *Kerk en maatschappij op Curaçao*, red. Armando Lampe, 1991, 61–91.
- 232 Broek, “The Rise of a Caribbean Island’s Literature”, 190.
- 233 Gebaseerd op een ledental van R.K. Volksbond, dat in 1935 circa 3.000 bedroeg. Monteiro, *Gods Predikers*, 334.
- 234 Soest, *Olie als water*, 189–190. Rapport van Jansen aan BPM gedateerd 15 mei 1916.
- 235 Soest, *Olie als water*, 189–190. Rapport 15 mei 1916.
- 236 Monteiro, *Gods Predikers*, 333–34. Monteiro spreekt hier van concessies die gedaan werden aan de pure arbeidersbelangen, als direct gevolg van de samenwerking tussen overheid en kerk.
- 237 Notulen Raad van Bestuur BPM 19 juni 1925. Soest, *Olie als water*, 242.
- 238 ANK, Collectie Vicariaat der Dominicanen, 135 Correspondentie aan

Mgr. Vuylsteke. Bastet meldde dit in een als vertrouwelijk geclassificeerde brief, maar dat de kapel er zou komen is dan al een maand eerder, op 23 mei 1925, met een kort bericht in *Amigoe di Curaçao* wereldkundig gemaakt.

239 *Amigoe di Curaçao*, 23 mei 1925.

240 ANK, Kerkelijke Archieven, Parochie Santa Ana, inv. 16.

241 Helemaal vlekkeloos liep deze samenwerking echter niet. De raffi naderij betaalde haar bijdrage aan de bouw in natura met de inzet van bouwlieden van de raffinaderij. Toen de druk op de CPIM-arbeiders toenam om in de eigen onderneming bouwprojecten uit te voeren, werd direct en tot grote irritatie van het vicariaat besloten om de bouwactiviteit in Grootkwartier te staken, waardoor de school niet op tijd kon openen. ZLS, 1885, Correspondentie hoofdbestuur congregatie en de zusters op Curaçao 1920-1928, diverse brieven oktober-november 1928.

242 ANK, Collectie Vicariaat der Dominicanen, 135 Correspondentie aan Mgr. Vuylsteke.

243 Soest, *Olie als water*, 245.

244 Monseigneur Vuylsteke moest daar op Aruba, in tegenstelling tot op Curaçao, wel zelf de grond voor aankopen. *Amigoe di Curaçao*, 9 juli 1927.

245 Lukes, *Power*, 28.

246 Een standorganisatie gericht op de algemene verheffing van de arbeidersklasse en het behartigen van haar 'zedelijke' belangen.

247 Römer, *De Curaçaose samenleving*, 53.

248 Letterlijk schreef *Voz di Pueblo*: 'De geheele fout van den Bond [Volksbond] is dat hij niet begrijpen kan dat de arbeiders volstrekt geen recht hadden om een ander loon te eisen'. Geciteerd in: *Ibid.*, 54.

249 Broek, *De geschiedenis van de politie*, 74.

250 KMM, Interview zuster Jeanne d'Arc (1891), 29 oktober en 19 november 1977.

251 KMM, Interview zuster Brigida (1907), 17 maart 1979.

252 ZLS, 2033 Brief van frater Aurelianus Vinken houdende een beschrijving van Curaçao, 1920. Ook ZLS, 1888, brief 30 december 1932.

253 Gegevens ontleend uit het Koloniaal Verslag over dat jaar.

254 Interview Jeanne Henriquez, 29 mei 2015.

255 KMM, Interview zuster Jeanne d'Arc (1891), 29 oktober en 19 november 1977.

256 ANK, Kerkelijke Archieven, parochie Santa Rosa, Kroniek 1918-1942, inv. 15. Oprichting op 14 mei 1928, daling aantal leden staat genoteerd op 21 april 1930 en de duiding van het wegblijven op 14 december 1930.

257 KMM, Interview zuster Jeanne d'Arc (1891), 29 oktober en 19 november 1977.

258 Krachtens artikel 2335 uit de Codex Iuris Canonici 1917.

259 KMM, Interview zuster Jeanne d'Arc (1891), 29 oktober en 19 november 1977.

- 260 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 135. Correspondentie met Mgr. Vuylsteke. Hierin bevindt zich de verklaring van Reinier Martijn, 65 jaar oud, gedateerd 11 mei 1915. Het voorgedrukte 'Protestant' is doorgehaald, ernaast staat handgeschreven 'Maçonneria'.
- 261 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 142, Diverse.
- 262 Eva Abraham-van der Mark, "Yu'i mama: enkele facetten van gezinsstructuur op Curaçao" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1969), 30.
- 263 Woestijne, "Een analyse van de Rooms-Katholieke Curaçaosche Volksbond", 77–78.
- 264 Abraham-van der Mark, "Yu'i mama", 31.
- 265 Ibid.
- 266 Jules de Palm, *Kinderen van de fraters* (Amsterdam: Bezige Bij, 1986), 194–95.
- 267 Interview Serapio Pinedo (1922), 19 februari 2016. Wegens een technische fout is de opname van dit interview verloren gegaan, waardoor ik alleen kan parafraseren op basis van aantekeningen. Het interview is afgenomen in het bijzijn van Maryluska Nisbet, voor wie Papiamentu de moedertaal is en die de uitwerking van het interview heeft gecontroleerd.
- 268 Het St. Vincentiuscollege was opgericht in 1892 als een volksschool voor de jongeren van Otrobanda. Vanaf de Onderwijsverordening 1907 werd deze school aangemerkt als een *skol por nada*, en in 1922 als een 'B school.'
- 269 Palm, *Kinderen van de fraters*, 30.
- 270 Ibid., 112.
- 271 Hipólito Ocalia, *Ocalia* (Curaçao: Curaçaosch Museum, 1981).
- 272 De uitgave dateert van vòòr de officiële vaststelling van de orthografie van het Papiamentu.
- 273 Bedoeld wordt pastoor Stephanus van den Pavert.
- 274 Ocalia, *Ocalia*, 2–5.
- 275 Ibid., 8–11 Vertaald vanuit de Engelse vertaling van het Papiamentu door Jim Swinkels.
- 276 Rose Mary Allen, "Katholicisme en volkcultuur", in *Kerkwandel en lekenhandel: de rooms-katholieke kerk op Curaçao*, red. Barbara Boudewijnse, Henk Middelbrink en Chris van de Woestijne (Amsterdam: Het Spinhuis, 1992), 28. Lucille Berry-Haseth, "Banderita", *Kristòf* Jaargang IX, nr. 2 (1994): 1–10. Een banderita is een klein zelfgemaakt papieren vlaggetje met een korte tekst, bijvoorbeeld een gedicht, veelal met toespelingen en symboliek. Deze werden bijvoorbeeld bij een feestelijke gelegenheid uitgedeeld.
- 277 Broek, "The Rise of a Caribbean Island's Literature", 66.
- 278 Geciteerd in: Ibid., 80.
- 279 Broek, *De kleur van mijn eiland*, 79.

- 280 Marchena, *Ignorancia ó educando un pueblo*.
- 281 Broek, *De kleur van mijn eiland*, 77.
- 282 Marchena, *Ignorancia ó educando un pueblo*, 7.
- 283 Ibid. Nederlandse vertaling in: Broek, Aart G. "Caribische hit geschreven vanachter de omheining," *Amigoe*, 10 januari 2015.
- 284 Collectie Mongui Maduro Library. Broek, *De kleur van mijn eiland*, 77.
- 285 Broek, *De geschiedenis van de politie*, 100.
- 286 *La Cruz*, 20 november 1929. Kopie knipsel ontvangen van Helma Maduro-Molhuijsen.
- 287 Ingezonden brieven in *La Union* van Jacobo A. Hernandez, 14 en 28 november 1929. Kopie knipsels ontvangen van Helma Maduro-Molhuijsen. J Muller, *Critica riba "Ignorancia ó Educando un Pueblo" di señor P.P.M. de Marchena* (Willemstad, Curaçao: Tip. Mercantil, 1930).
- 288 Dit dagblad werd vanaf 1930 uitgegeven onder redactie van Jorge B. Suarez. De nieuwe krant was meertalig en richtte zich op de meer liberale stedelijke arbeiders- en middenklasse. Suarez, een vrijmetselaar, was in de jaren '20 redacteur geweest van het volgens journalist Johan Hartog 'fel anti-Katholieke weekblad' *Voz del Pueblo*, het 'Orgaan van den Curaçaoschen Vrijheidsbond'. *Voz del Pueblo* werd volgens Hartog door monseigneur Vuylsteke dusdanig veroordeeld, dat het in 1928 ophield te bestaan. Johan Hartog, *Journalistiek leven in Curaçao* (Willemstad: Paulus-drukkerij, 1944), 50.
- 289 "Atencion Catolicos," *La Prensa*, 24 januari 1935.
- 290 De kunuku is het niet-stedelijke, landelijke gebied.
- 291 "Un Bautismo," *La Prensa*, 26 februari 1935.
- 292 Broek, *De kleur van mijn eiland*, 54–56. Volgens Broek is het effect van de komst van nieuwe arbeiders voor CPM/CPIM geweest dat de raffi naderij indirect een concurrent is geworden van de katholieke kerk.
- 293 Colet van der Ven en Irene Geerts, *Slagschaduwen: erfenis van een koloniaal verleden* (Amsterdam: KIT Publishers, 2011), 43–44.
- 294 Voor een uiteenzetting van het system zie: Rego, *The Portuguese Immigrant in Curaçao*, 65–71. In het boek Ven en Geerts, *Slagschaduwen*, 39–46. worden de beleving en de impact van dit system in interviews naar voren gebracht. Voor een beschouwing van literatuur die zich in deze wereld afspeelt zie Wim Rutgers, "'Trinta di mei a bini, trenta di mei a bai'. De dertigste mei in de letterkunde", in *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*, red. Gert Oostindie (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 213–14. Hij verwijst onder andere naar Gabriël Gorris, *Over grondeloze diepten* (Den Haag: Thijmfonds, 1956) en W. van Mancius, *Olie op de golven* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1961).
- 295 Soest, *Olie als water*, 247–48. In de literatuur vòòr 1969, zo geeft literatuurhistoricus Rutgers aan, worden bevolkingsgroepen 'als eilandjes op een eiland beschreven; de sociaaleconomische verschillen, die tevens

- raciaal bepaald warden, als groot en onoverbrugbaar'. Rutgers, "'Trinta di mei a bini, trenta di mei a bai'. De dertigste mei in de letterkunde", 214.
- 296 Vanuit protestantse kringen was in 1908 de basis gelegd voor een eigen sanatorium. Dit sanatorium bestond naast het in 1855 opgerichte katholieke hospitaal van de zusters Franciscanessen in Otrobanda. Beide instellingen kampten lange tijd met grote tekorten, zowel aan financiële middelen als aan gekwalificeerd personeel. Voor een overzicht van de geschiedenis van de gezondheidszorg op het eiland: Chris Engels, *Het Sint Elisabeth Hospitaal te Curaçao in West-Indië, 1855-1972*, 1981; Bernadette Heiligers, *Alles voor Allen: schets van 132 jaren Zusters Franciscanessen van Breda op Curaçao* (Willemstad, Curaçao: St. Elisabeth Hospitaal, 1987).
- 297 Dekker, *Curaçao zonder/met Shell*, 123.
- 298 Engels, *Het Sint Elisabeth Hospitaal te Curaçao in West-Indië, 1855- 1972*, 168-71.
- 299 Ibid., 170.
- 300 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 41.
- 301 Soest, *Olie als water*, 247.
- 302 Commissie 150 Jaar Rooms Katholiek Onderwijs, red., *150 jaar Rooms Katholiek onderwijs op de Nederlandse Antillen: een gedenkboek ter herinnering aan de komst der Zusters 150 jaar geleden op de Nederlandse Antillen* (Curaçao, 1992), 53.
- 303 ANK, Overheidsdossiers, 27.28 uitkeringen onderwijzend personeel, Opgave Santa Rosa 1932
- 304 ZLS, 1885 Correspondentie 1920-1928, bijvoorbeeld brief 10 september 1929 over Emma de la Reye die 'schitterend gezakt is'.
- 305 René A. Römer, "Inleiding", in *Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen: constanten en varianten*, red. René A. Römer (Zutphen: Walburg Pers, 1977), 23. Römer noemt het onderwijs een belangrijk instrument van Nederlandse cultuurpolitiek.
- 306 Zie ook het citaat van frater Walfried in de introductie van paragraaf 3.4.
- 307 Comité "Honderd Jaar Fraters", red., *Uit dankbaarheid: ter gelegenheid van het eeuwfeest van de vestiging van de Fraters van Tilburg op Curaçao* (Willemstad, Curaçao, 1986), 94.
- 308 Marchena, *Ignorancia ó educando un pueblo*, 6-7.
- 309 Vertaling fragment: Aart Broek, "Gevaar voor rust en veiligheid van het gebiedsdeel Curaçao," *Algemeen Dagblad* (Caribische Editie), 4 mei 1996.
- 310 Het publieke enthousiasme was zo groot dat de politie moest ingrijpen om de orde te handhaven, zo meldde *De West*. 'en de geslaagde was ditmaal een volbloed neger, wat het feit te heuglijker maakte. "De eerste rang behaald," *De West*, Paramaribo, 22 oktober 1912.
- 311 Hierover meer in hoofdstuk 4.
- 312 Brereton, *Race Relations in Colonial Trinidad, 1870-1900*, 75-76. Een bekend voorbeeld van een 'doorstromer': Eric Williams, *Inward*

- Hunger: The Education of a Prime Minister* (London: Deutsch, 1969).
- 313 KMM, Interview zuster Brigida (1907), 17 maart 1979.
- 314 KMM, Interview zuster Jeanne d'Arc (1891), 29 oktober en 19 november 1977.
- 315 Pablo Pinedo (1913), Chacha Muzo (1916), Theofilo Kleinmoedig (1922), Serapio Pinedo (1922) en Carmelita Paula (1923).
- 316 Interview Pablo Pinedo (1913), 23 februari 2016.
- 317 "Apostolisch Vicariaat v. Curaçao," *Onze missiën in Oost- en West-Indië*, 1919, Deel III Afl.. 1, 11-12.
- 318 ZLS, 1888, brief 9 oktober 1932.
- 319 ZLS, 1888, brief 30 december 1932.
- 320 ZLS, 1888, brief 4 februari 1934.
- 321 Verslag van bestuur en staat van Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao 1925, III. Curaçao, p. 15.
- 322 Allen, *Di ki manera*, 139.
- 323 Interview Pablo Pinedo (1913), 23 februari 2016.
- 324 Voor Antoine Maduro kwam in 1922 de vraag of hij wilde overstappen van het St. Vincentius naar het St. Thomascollege als een volkomen verrassing. De kans had grote impact op zijn leven: 'Mi bida a kohe un otro rumbo'. Antoine J. Maduro, *Bida, remordementu, konfeshon i krítika. Un relato outobiográfiko*. (Curaçao: Fundashon Instituto Raúl Römer, 2015), 29.
- 325 In het volgende hoofdstuk komt het levensverhaal van Theofilo Kleinmoedig aan de orde. Hij komt uit Band'ariba en werkte vanaf 1938 bij CPIM. In tegenstelling tot Pinedo bleef hij in zijn oude wijk wonen.
- 326 Monteiro, *Gods Predikers*, 334.
- 327 "Apostolisch Vicariaat v. Curaçao", 11.
- 328 Dekker, *Curaçao zonder/met Shell*, 127.
- 329 Ibid.
- 330 Het aantal in de kolonie geboren en in 1929 is 35.550. Aantal katholieken 37.908. Zie ook: Dekker, *Curaçao zonder/met Shell*, 128.
- 331 Monteiro, *Gods Predikers*, 334.
- 332 Nel Casimiri, "Mgr. Verriet stuurde kerk in richting van het sociale," *Amigoe di Curaçao*, 22 december 1994. Interview Toon van Dongen met Amado Römer in *Amigoe*, 29 mei 2004, ook gepubliceerd in *Marcha, Gods wijngaard in de West*, 538–44.
- 333 Nel Casimiri, "Mgr Verriet."

Hoofdstuk 3 Globalisering en democratisering: 1936-1954

- 334 *Tekst van het verslag van bestuur en staat van Curaçao over het jaar 1936* ('s-Gravenhage: Algemeene Landsdr., 1938), 7.

- 335 Ibid.
- 336 Ibid., 8.
- 337 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 52.
- 338 Broek, *De geschiedenis van de politie*, 145; Soest, *Olie als water*, 368–69.
- 339 *Beurs- en Nieuwsberichten*, 5 april 1937, geciteerd in W.Ch. de la Try Ellis, “Rapport van de commissie, bij gouvernements-beschikking van 10 October 1945 no.7981 ingesteld, tot onderzoek en bestudeering van de in het staatsdeel Curaçao levende politieke opvattingen en wenschen, ter voorbereiding van de rijksconferentie”, 1946, 62.
- 340 De wettelijke grondslag hiervoor vormden de Staatsregeling 1936 en het Kiesreglement van 17 maart 1937.
- 341 Monteiro, *Gods Predikers*, 557.
- 342 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 44. Zie voor een eigentijdse analyse bijvoorbeeld “Verkiezingen in Curaçao Katholieke invloed,” *De Tijd*, 24 januari 1938.
- 343 ANK, Vicariaat Dominicanen, 84, Notulen Bestuur Sociale Actie 1938-1939. Verslag eerste vergadering, 4 februari 1938.
- 344 ANK, Vicariaat Dominicanen, 84, Notulen Bestuur Sociale Actie 1938-1939. Verslag eerste vergadering, 20 juni 1938.
- 345 Zie ook de behandeling van deze kwestie in paragraaf 2.2. “Koloniaal Raad. Dinsdag 18 December,” *Amigoe di Curaçao*, 22 december 1934.
- 346 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 84, Notulen Bestuur Sociale Actie 1938- 1939. Verslag eerste vergadering, 18 juli 1938.
- 347 R.A Verwey, *Rapport aan den Minister van Koloniën betreffende sociale toestanden in Curaçao* ('s- Gravenhage, 1937); Een samenvatting verscheen in: Ir R. A. Verwey, “De sociale ontwikkelingsgang van Curacao”, *New West Indian Guide / Nieuwe West- Indische Gids* 20, nr. 1 (1 januari 1938): 161–74, doi:10.1163/22134360- 90000731.
- 348 Onduidelijk is welke medewerking precies bedoeld wordt.
- 349 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 84, Notulen bestuur Sociale Actie 1938- 1939. Verslag eerste vergadering, 21 februari 1938.
- 350 Loge Igualdad No.653 E.C., opgericht in 1855.
- 351 “Een Surinamer over Curaçao,” *Amigoe di Curaçao*, 23 maart 1935.
- 352 Lampe, *Mission or Submission*, 167.
- 353 Interview Henry Prince (1921), 24 februari 2016.
- 354 “Een Surinamer over Curaçao” in *Amigoe di Curaçao*, 23 maart 1935.
- 355 Römer, *De Curaçaose samenleving*, 39.
- 356 J. J. Bade en H. J. Boukema, *Skein: documentaire van het Peter Stuyvesant College, 1941-1966* (Baarn: Bosch & Keuning, 1966), 8–23; Max Ghering en Fons Graafsma, 35 jaar *Radulphus College: hoe het werd, hoe het was, hoe het is* (Curaçao: Scherpenheuvel, 1983), 3–4.
- 357 Oostindie en Klinkers, *Knellende Koninkrijksbanden*, deel 1, 61.
- 358 Römer, “Inleiding”, 24.
- 359 Onder andere ingezonden brief van Dr. Maal in *Beurs- en Nieuws-*

- berichten*, 16 oktober 1945. Kritisch artikel "Al margen del Retiro Dr. de Regt," *La Prensa*, 17 oktober 1945. Artikel *Beurs- en Nieuwsberichten*, 17 oktober 1945, dat melding maakt van het feit dat volgens het bestuur van de DP dit in strijd is met de vrijheid van het woord, 'ons bij Grondwet gewaarborgd'. Artikel W.J. Stok, waarin hij om opheldering vraagt. Alle knipsels in: MMF, Knipseldossier Ontslag Dr. W. de Regt, dossier 42, map 23.
- 360 MMF, Knipseldossier Ontslag Dr. W. de Regt bevat ook de tekst van een afscheidslied. Integrale tekst beschikking: "Curaçao en het ontslag van dr. de Regt," *Amigoe di Curaçao*, 19 oktober 1945.
- 361 Dit was niet de enige verwijzing naar de rol van religie die De Regt in zijn lezing in augustus had gemaakt. Ook onthulde hij dat toen hij in Den Haag zijn sollicitatiegesprek had, er ook naar zijn geloof was gevraagd. De verantwoordelijk ambtenaar zou een zucht van verlichting hebben geslaakt toen De Regt zei protestants te zijn. 'Ja ziet u, als u Rooms was geweest, dan hadden we u deze betrekking zwart afgeschilderd, want ja ziet u, enz'. Klaarblijkelijk was niet iedereen gecharmeerd van de relaties tussen gouvernement en katholieke kerk op Curaçao.
- 362 MMF, Knipseldossier 'Ontslag Dr. W. de Regt', dossier 42 map 23.
- 363 PAOD, 1855, Correspondentie van de provinciaal overste met het vicariaat op de Nederlandse Antillen, 1945- 1954. Brief van 21 november 1945.
- 364 Gilbert J. Cijntje, "Electorale instabiliteit op Curaçao" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1999), 10, <http://dare.uva.nl/record/1/393616>.
- 365 "Massieve overwinning voor de democratische partij," *Beurs- en Nieuwsberichten*, 6 november 1945.
- 366 Ronaldo Boeldak, *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez: voorvechter van de politieke emancipatie der Nederlandse Antillen* (Santa Barbara, CA: Publishing by the Seas, Inc, 2014), 19–29.
- 367 Oostindie en Klinkers, *Knellende Koninkrijksbanden*, Deel 1: 79-82.
- 368 Try Ellis, "Rapport De la Try Ellis 1945", 23.
- 369 Boeldak, *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez*, 22.
- 370 Oostindie en Klinkers, *Knellende Koninkrijksbanden*, 225. Stukken uit het voorbereidend dossier in: NA, Ronde Tafel Conferentie West / Van Schaik, 2.10.28, inv.nr. 10.
- 371 NA, Ronde Tafel Conferentie West / Van Schaik, 2.10.28, inv.nr. 1 Rapport van Friedericy, gedateerd New York 12 juli - Den Haag 18 juli 1947.
- 372 Volgens de katholieke pers op Curaçao en in Nederland vormde de commissie te weinig een afspiegeling van alle groepen in de samenleving, hetgeen in het nadeel uitviel van de katholieken. "Katholiek Curaçao protesteert," *Amigoe di Curaçao*, 27 december 1947, en "Curaçao ter Ronde Tafelconferentie. Delegatie niet representatief,"

De Tijd, 11 december 1947.

- 373 NA, Collectie 322 Romme, nummer toegang 2.21.144, inv.72. De brief is gedateerd 2 januari 1947, hetgeen een typefout moet zijn, het was 1948. Dit niet alleen gezien de inhoud, maar ook gezien het feit dat Da Costa Gomez gebruik maakte van zijn briefpapier als vertegenwoordiger in Den Haag, een functie waarin hij in maart 1947 werd aangesteld. Boeldak, *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez*, 22.
- 374 NA, Collectie Romme, inv. 72, brief Da Costa Gomez aan Romme, 2 januari 1948.
- 375 NA, Collectie Romme, inv. 72, brief Romme aan Da Costa Gomez, 3 januari 1947 [is: 1948, MG].
- 376 PAOD, 1796, brieven De la Try Ellis aan pater provinciaal Teeuwen gedateerd 3 en 7 december 1947.
- 377 PAOD, 1796, brief De la Try Ellis gedateerd 3 december 1947.
- 378 PAOD, 10129, brief De la Try Ellis aan vicaris Constantinus Gallé gedateerd 28 januari 1948.
- 379 Vanaf 1890 hadden diverse katholieke gouverneurs de positie van de katholieke kerk gesteund, soms door gebruik te maken van de juridisch sterke positie, die zover reikte dat deze een besluit van de Koloniale Raad, later Staten, naast zich neer kon leggen. Een bekend voorbeeld is dat van gouverneur Th.I.A. Nuyens, die in 1912 het besluit van de Koloniale Raad ten aanzien van de verhoging van de subsidie van het armenonderwijs naast zich neerlegde, en het voorstel vervolgens met succes door het Parlement in Den Haag liet goedkeuren. Commissie 150 Jaar Rooms Katholiek Onderwijs, *150 jaar Rooms Katholiek onderwijs op de Nederlandse Antillen*, 46.
- 380 PAOD, 10129, brief De la Try Ellis, 28 januari 1948.
- 381 PAOD, 10129, Brieven aan de vicaris provinciaal en verslag reis van pater A. van der Veen-Zeppenfeldt naar Ronde Tafel Conferentie, 1948 - 1949.
- 382 Gouverneur Kasteel meldde dit aan de rector van Scherpenheuvel, frater Odulphinus, die samen met frater Radulphus nauw betrokken was bij de lobby. PAOD, 1796, Politieke situatie 1947-1948, brief Odulphinus aan pater provinciaal Teeuwen, 9 februari 1948. Odulphinus berichtte pater provinciaal Teeuwen, die op dat moment in Puerto Rico een visitatie afnam, en die vervolgens zeer ontstemd provicaris Spekle op Curaçao aanschreef. PAOD, 1853, correspondentie pater provinciaal, brief 13 februari 1948.
- 383 PAOD, 10129, brief De la Try Ellis gedateerd 20 februari 1948 aan pater vicaris Gallé, met voorstel voor een petitie.
- 384 "De Volkswil en het Bijzonder Onderwijs," *Amigoe di Curaçao*, 15 maart 1948.
- 385 Alles werd nauwkeurig onderling en met de achterban afgestemd. De la Try was duidelijk het brein achter de operatie, maar de meeste gesprekken voerde de pater alleen. Correspondentie van De la Try met

- Romme in: NA, Collectie Romme, inv. 72. Ook na de sluiting van deze RTC op 18 maart 1948 schreef De la Try hem nog brieven over het missiebelang.
- 386 PAOD, 10129, Geheim verslag uitgebracht door Pater A, Zeppenfeldt OP, 26 februari 1948.
- 387 PAOD, 10129, Geheim verslag, 26 februari 1948, pag 3.
- 388 In een gesprek met ene J. Westerwoudt zou Da Costa Gomez gezegd hebben dat hij zijn 'ondergrondse' opgericht zou hebben na overleg met Verriet, en dat hij Verriet gewaarschuwd had voor de ondergang van de KPC. Van enige vorm van samenwerking was blijkens dit verslag geen sprake. PAOD, 10129, Verslag van een gesprek dat J. Westerwoudt had met M.F. da Costa Gomez, gedateerd 29 september 1949.
- 389 PAOD, 10129, brief De la Try Ellis aan pater Vicaris Gallé, 3 maart 1948.
- 390 Verslag RTC 1948, 3de openbare vergadering, 18 maart 1948, pagina 88.
- 391 PAOD, 1796 brief Romme aan Teeuwen, 16 april 1948.
- 392 Monteiro, *Gods Predikers*, 558.
- 393 Monteiro vermeldt geen bron. Een verwijzing naar dit plan is gevonden bij Amado Römer. Volgens hem had Verriet dergelijke plannen in 1934. Interview Toon van Dongen met Amado Römer in *Amigoe*, 29 mei 2004, ook gepubliceerd in Marcha, *Gods wijngaard in de West*. 538-544.
- 394 Nel Casimiri, "Mgr. Verriet stuurde de kerk in richting van het sociale," *Amigoe di Curaçao*, 22 december 1994.
- 395 PAOD, 1796 brief Romme aan Teeuwen, 12 oktober 1948.
- 396 PAOD, 1796, brief Romme aan Teeuwen, 28 oktober 1948.
- 397 ANK, Gouvernementsarchief 1938- 1945, inv. 8300 (oude nummering: 3.08.741) Regeling bezoldiging van de leden van de rechterlijke macht en andere door de kroon benoemde ambtenaren. PB 1933 no. 80 laat zien dat de RK geestelijke 1ste rang iets meer verdiende dan de Procureur-Generaal indien deze ongehuwd is (fl. 8.376 tegen fl. 8.100). Gehuwden krijgen een opslag van ca 200 gulden per jaar. Vier jaar later vond een nieuwe verhoging met 5% plaats (PB 1937 no. 32).
- 398 KMM, Interview zuster Jeanne d'Arc (1891), 29 oktober en 19 november 1977.
- 399 PAOD, 1747. Financiële overzichten van het vicariaat van de Antillen (vanaf 1938, incompleet).
- 400 ANK, Gouvernementsarchief 1938- 1945, inv. 8300. De nieuwe regeling is die van 9 augustus 1946 (PB 1946 no. 123).
- 401 Zie tabel 1 in de bijlage 'Tabellen en trends'.
- 402 Monteiro, *Gods Predikers*, 337. Dit was in 1923 door Van Rossum aan de kaak gesteld, zoals besproken in paragraaf 2.2, maar veranderde niet.
- 403 Het is zelfs de vraag wie zich bewust was van het bestaan, de aard en inhoud van dit contract; dit moet ook binnen katholieke kringen een minderheid zijn geweest, aangezien het in interviews, literatuur of archiefstukken niet ter sprake komt. Met uitzondering van de

daadwerkelijke contracten, zoals besproken in hoofdstuk 2, en de communicatie met Rome in het Curaçaose Nationale Archief, zijn er geen latere verwijzing aangetroffen. Pas in de brief van André Kunze uit 1969 wordt daar melding van gemaakt, en een jaar later rond de daadwerkelijke aanpassing van het contract, dat door Vaticanum II noodzakelijk is geworden. Ook lokale kenners van de katholieke kerk, inclusief de nog levende paters, broeders en zusters die ik heb gesproken, geven aan geen enkele notie te hebben van de afspraken tussen de Curaçaose katholieke kerk en de paters Dominicanen. Men weet van de start in de jaren 1868-1870, maar de aard en duur van de relaties die daarop volgden zijn onbekend. In het volgende hoofdstuk zal hier nader bij stilge staan worden.

- 404 PAOD, 1855, brief I.C. Debrot aan 'mijn beste vrienden' gedateerd 21 augustus 1946.
- 405 PAOD, 1855, brief I.C. Debrot 21 augustus 1946.
- 406 Monteiro, *Gods Predikers*, 558. PAOD, 1722, Rapport Werkzaamheden der Paters Dominicanen op de N.A., door pastoor J.M. Holterman, 1951.
- 407 PAOD, 1722, Rapport Holterman, 1951.
- 408 Vanaf haar oprichting was dit de hoofdlijn van de DP: regeling en bestuur van eigen aangelegenheden. Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 47.
- 409 PAOD, 1796 Brief bestuur St. Elisabeth Gasthuis aan de Directeur Openbare Gezondheidsdienst, 28 juni 1947.
- 410 Een set relevante wet- en regelgeving is door het vicariaat aangelegd en bewaard in zijn archief.
- 411 Dit vond voor het onderwijs plaats tussen 1953 en 1962. Zie ook het volgende hoofdstuk.
- 412 Landsregeling van de Nederlandse Antillen (Staatsblad 1950 no. K489 en PB 1950 no. 139) artikel 153 lid 2, met inachtneming van punt 5 van de overgangsbepalingen van de Landsregeling.
- 413 ANK, Overheidsdossiers, inv. 29.36, Regeling bezoldiging geestelijken.
- 414 ANK, Collectie Dr. W.Ch. de la Try Ellis, inv. 3- 16.
- 415 Interview Gert Oostindie met Amado Römer, opnames ondergebracht in Collectie 30 mei 1969, KITLV inv. 179, nu in beheer UB Leiden.
- 416 Zie voor het literaire aspect en het werk van Willem Kroon ook het vorige hoofdstuk.
- 417 Voorwoord van Frank Martinus Arion in: José Anthonia, *Tragedia di nos rasa i su resurekshon* (Curaçao: Fundashon Mr. Dr. Moises Frumencio da Costa Gomez, 2003), 13.
- 418 Anthonia, *Tragedia di nos rasa i su resurekshon*.
- 419 Amador P. Nita, *De sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het nieuwe Koninkrijk* (Willemstad, Curaçao: Casa Editorial Emile, 1952).
- 420 Voorwoord van Frank Martinus Arion in: Anthonia, *Tragedia di nos*

- 421 *rasa i su resurekshon*, 13.
- 422 Ibid., 17.
- 423 Ibid., 35.
- 424 Nita, *De sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het nieuwe Koninkrijk*, 3.
- 425 Ibid., 7.
- 426 Ibid., 16.
- 427 Broek, *De geschiedenis van de politie*, 99.
- 428 ANK, Gouvernementsarchief 1938- 1945, Rapport op officieel papier van Rustoord Groot Kwartier gedateerd 5 januari 1944. Kopie mij ter hand gesteld door Helma Maduro-Molhuizen. Een inventarisnummer ontbreekt; dit archief is zeer beperkt toegankelijk en niet geïndexeerd.
- 429 Voor een overzicht: J. Phillippe Rushton, "Racial research and final solutions", *Society* 34, nr. 3 (1997): 78–82, doi:10.1007/s12115- 997-1011- 8. Onderzoekers meenden ook nog halverwege de twintigste eeuw een raciaal verschil in aanleg en intelligentie vast te kunnen stellen. De kritiek hierop was dat zij dit deden zonder rekening te houden met sociaaleconomische omstandigheden en de investering in onderwijs.
- 430 "Statistiek en vergelijking," *Amigoe di Curaçao*, 18 november 1929. Jaren later beweerde journalist Johan van der Walle dat hij professor Emiel Drooglever Fortuyn 'opdracht gegeven had' om deze mening van De Regt te bestrijden. In welke hoedanigheid of relatie deze 'opdracht' gegeven werd is niet bekend. Chris J Engels en Johan van de Walle, *Klein Venetië: Curaçao in vroeger dagen* ('s- Hertogenbosch: Aldus Uitgevers, 1990), 176.
- 431 ANK, Gouvernementsarchief 1938- 1945, afschrift brief gedateerd 25 augustus 1944, kopie aan de procureur-generaal, afzender de gezaghebber. Kopie mij ter hand gesteld door Helma Maduro-Molhuizen. Een inventarisnummer ontbreekt; dit archief is beperkt toegankelijk en niet geïndexeerd.
- 432 De kroniek van de parochie Pietermaai maakt melding van diverse 'brutaliteiten' en enkele incidenten vanaf eind jaren '40.
- 433 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 69–70.
- 434 Boeldak, *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez*, 16.
- 435 Lux, 1943, vol. 3, 1 (1945) 20.
- 436 Monteiro, *Gods Predikers*, 559.
- 437 Natasha M. van der Dijs, "The Nature of Ethnic Identity among the People of Curaçao" (PhD diss., Universiteit Utrecht, 2011).
- 438 Paula, *From Objective to Subjective Social Barriers*, 68–70.
- 439 PAOD, 1796, Correspondentie politieke situatie 1947- 1948, rapport 'Kerk en Politiek op Curaçao', niet gedateerd, geen auteur, getypt, 6 pagina's.
- 439 A.H Loor, *André Loor vertelt...: Suriname 1850- 1950* (Paramaribo:

- Vaco, 2013), 191. Algemene bekendmaking van de apostolisch vicaris, 3 februari 1949. ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 100.
- 440 In de parochiale kroniek van Pietermaai werd op 22 februari 1948 opgetekend: 'gisterenmiddag geheime vergadering geweest in onze pastorie v.d. Bisschop met enkele heren o.a. Cornelis (Nene) Davelaar en een zekere Kwiers. Over de politieke situatie misschien'. ANK, Kerkelijke archieven, Parochiale archief Pietermaai, Kroniek parochie Pietermaai 1946- 1968, ingang 22 februari 1948.
- 441 Herderlijke brief van apostolisch vicaris Van der Veen Zeppenfeldt ge dateerd 11 februari 1949. Kopie ontvangen van Peter Verton; origineel niet in archieven aangetroffen.
- 442 Deze kreeg een zetel. De DP behield er drie van de vier. De grote winst ging naar de nieuwe NVP, die winnaar werd met vier zetels.
- 443 ANK, Kerkelijke archieven, Parochiale archief Pietermaai, Kroniek parochie Pietermaai 1946- 1968, ingang 17 maart 1948.
- 444 Boeldak, *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez*, 16-17.
- 445 PAOD, 1796, Correspondentie politieke situatie 1947- 1948, stuk getiteld 'Memorandum' z.d., p. 14.
- 446 Voorwoord van Frank Martinus Arion in: Anthonia, *Tragedia di nos rasa i su resurekshon*, 13.
- 447 Momenteel is over Da Costa Gomez alleen een politieke biografie gepubliceerd over de periode waarin de Nederlandse Antillen tot stand kwam, ca 1947-1950. Boeldak, *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez*.
- 448 Veelal wordt de introductie van het vrouwenkiesrecht voor Curaçao aan Da Costa Gomez toegeschreven. Of het kiesrecht alleen voor mannen of ook voor vrouwen zou worden opengesteld - hetgeen niet alleen een principekwestie was maar bovenal een groot kwantitatief verschil maakte - was volgens een titelloos artikel in *Amigoe* in de voorbereidingen nog helemaal niet evident. De beslissing viel uiteindelijk bij de behandeling in Den Haag in het voordeel van de vrouwen uit dankzij de steun van de Katholieke Volks Partij aan het amendement van Partij van de Arbeid parlamentslid mejufvrouw N.S.C. Tendeloo. Zonder haar interventie was het er volgens dit artikel niet gekomen, omdat in het voorstadium op Curaçao hier niet voor was geopteerd. *Amigoe di Curaçao*, 10 april 1948.
- 449 Boeldak, *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez*, 27-29.
- 450 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 46-50.
- 451 "Nationale Volkspartij ziet het daglicht," *Amigoe di Curaçao*, 6 april 1948.
- 452 NA, Collectie 322 Romme, nummer toegang 2.21.144, inventarisnummer 77: Reis naar de West 1957. Notitie Da Costa Gomez, 5 april 1957.
- 453 Interview Edsel 'Papy' Jesurun (1930), 4 maart 2016.
- 454 Volgens Verton waren de Surinamers, Bonairianen en Bovenwinders

- traditioneel DP-stemmers. Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 48.
- 455 Interview Tita Lucille Berry-Haseth (1937), 16 februari 2016.
- 456 Interview Olga de Windt (1928), 19 februari 2016.
- 457 De naam van de adjudant wordt niet gegeven, wel wordt in een begeleidend briefje aangegeven dat het om iemand gaat die al vanaf 1938 'in de West' verblijft. Het ging om Luitenant E.C.J.M. van de Laarschot, zie over zijn aanstelling: "Officiële bekendmakingen," *Amigoe di Curaçao*, 21 januari 1939. De betreffende gouverneur was begin 1948 nog Piet Kasteel; hij zou later dat jaar vertrekken.
- 458 NA, Archief vice minister-president J.R.H. van Schaik betreffende de Conferentie Nederland-Suriname-Nederlandse Antillen, Serie F, 1947-1949, nummer toegang 2.10.28, inventarisnummer 10. Getypte brieffragmenten, doorgestuurd aan Van Schaik door het kabinet van de minister-president, 7 januari 1948.
- 459 NA, Ronde Tafel Conferentie West, 2.10.24, inv.nr. 14, pagina 7. Hier wordt dit als volgt uitgelegd: 'In verschillende gesprekken is ons gebleken, dat Curaçaose Joodse millionairs het gevoel hebben "onder te liggen" in de verhouding Nederlanders-Curaçaoënaars, in deze zin, dat zij menen niet voor vol te worden aangezien in het Nederlandse bestel'.
- 460 Interview Maria Liberia-Peters (1941), 11 mei 2015.
- 461 Dit was het geval bij mensen die in een relatief isolement buiten de stad leefden, zoals Serapio Pinedo (1922) en Mercelita 'Chacha' Muzo (1916). Maar ook in Band'a Riba, bijvoorbeeld Carmelita Paula (1923). Echter ook bij de minder geïsoleerd levende families, zoals de familie Lourens in Westpunt, golden de komst en de aanpak van Dòktor als een indrukwekkend breekpunt in hun levens.
- 462 Interview Chacha Muzo (1916), vrouw van een *bario lider*, 19 februari 2016. Ook Olga (1932) en Gilda (1934) Lourens, dochters van een *bario lider* geven aan dat alle informatie 'nobo nobo' - volstrekt nieuw - was.
- 463 Interview met zijn dochters Olga Lourens (1932) en Gilda Lourens (1934), 27 februari 2016.
- 464 Interview Crisma Francisco (1939), 28 april 2016.
- 465 Interview Carmelita Paula (1923), 20 februari 2015.
- 466 Ibid.
- 467 Dit kwam ook duidelijk naar voren in het interview met Chacha Muzo (1916), 19 februari 2016.
- 468 Historicus Jeanne Henriquez benadrukte in ons interview dat het een veelgehoord misverstand is als zou niemand van Band'abou ooit naar de stad komen. Mensen kwamen daar wel, voor hun inkopen en verkopen, om dingen te regelen, etcetera.
- 469 PAOD, 4642, Correspondentie, circulaires en verslagen met betrekking tot visitaties, 1901, 1934, 1947, 1953, 1957. Het interval tussen visitaties verkleinde dus van 33 jaar naar achtereenvolgens 13, 6 en 4 jaar. Visitaties waren verplicht volgens het kerkelijk recht van 1917. In 1940 kon

- deze door de oorlog niet plaatsvinden.
- 470 KMM, Interview Johannes (Jan) Boex (1929), 14 april 1980, ook in
Monteiro, *Gods Predikers*, 562.
- 471 Interview met Stella Pieters Kwiers, 13 maart 2013. Zij benadrukt de
voorkeur voor de priesters om in de stad met 'mannen van stand' te
praten. Interview met Carmelita Paula, 20 februari 2015. Zij geeft aan
dat in haar jeugd geen huisbezoeken plaatsvonden. Dat was in St. Rosa
in de jaren '20 en '30.
- 472 Een rapport van de Paters Dominicanen uit 1951 stelt dat de pastoors in
de buitendistricten 'niet zo overladen zijn met werk'. Met een paar
parochies op ca 50% van de bevolking kan geconcludeerd worden dat
de pastoors in de buitendistricten inderdaad weinig interactie met hun
parochianen hadden. Overigens suggereert het rapport ook dat het hier
niet om de 'best and brightest' onder de pastoors gaat. PAOD, 1722
Rapporten en verslagen van bijeenkomsten van de dominicanen op de
Nederlandse Antillen, 1951- 1980.
- 473 Meest expliciet noemde Mercelita 'Chacha' Muzo (1916) dit verschil.
Haar alleenstaande moeder werd nooit bezocht; zij kreeg direct na haar
huwelijk wel bezoek van de priester.
- 474 'Ah si, nan a lubida?', was de reactie van een vrouw die er altijd vanuit
was gegaan dat iedereen bezocht werd: 'Oh ja, zijn zij vergeten?' Inter-
view Gilda Lourens (1934), 27 februari 2016.
- 475 Aangezien deze uitspraken expliciet *off-the-record* gedaan werden, laat ik
concrete verwijzingen achterwege.
- 476 KMM, Interview J.M. (Walfried) van Etten (1906), 21 mei 1977.
- 477 PAOD, 4642, Correspondentie, verslagen, etc. Verslag visitatie 1947, p. 7.
- 478 Monteiro, *Gods Predikers*, 557-58.
- 479 ANK, Parochie Pietermaai, Kroniek 1946- 1968, aantekening 18 februari 1947.
- 480 "Jaarverslag van de R.K.-vereniging voor volkshygiëne 'het Wit-Gele
Kruis' ten behoeve van de eerste jaarvergadering, gehouden op 28
februari 1943", beschikbaar in Mongui Maduro Library. Artikel Irene
Braakman "Oprichting wijkverpleging in 1943," *Antilliaans Dagblad*, 22
juni 2010. MMF Knipselmap 'Wit- Gele Kruis', onder andere een inter-
view met het echtpaar Van Laarschot, *Beurs- en Nieuwsberichten*, 29
mei 1993 en een gesprek met zuster Kole, *Beurs- en Nieuwsberichten*, 9
oktober 1956.
- 481 PAOD, 4642, Correspondentie, circulaires en verslagen met betrekking
tot visitaties, verslag 1953.
- 482 PAOD, 4642, Correspondentie, circulaires en verslagen met betrekking
tot visitaties, verslag 1953.
- 483 In 1942 was op Curaçao een Vereniging voor Katholieke Actie
opgericht. Hier zijn nauwelijks archivalia van beschikbaar; ook lijken er
weinig mijlpalen bereikt. "Vereniging voor Katholieke Actie wordt
opgericht," *Amigoe di Curaçao*, 18 augustus 1942.

- 484 PAOD, 4642, verslag visitatie 1953.
- 485 Deze aanname ligt besloten in menig herdenkingsboek, zonder feitelijke onderbouwing. Bijvoorbeeld: Commissie 150 Jaar Rooms Katholiek Onderwijs, *150 jaar Rooms Katholiek onderwijs op de Nederlandse Antillen*, 31–32 en 46. Ook: Arnoldus Krafft, *Historie en oude families van de Nederlandse Antillen* ('s-Gravenhage: M. Nijhoff, 1951), 36–43. Deze introductie van Krafft is grotendeels gebaseerd op: Latour, *Geschiedenis der missie van Curaçao*.
- 486 PAOD, 1722, rapport Holterman, 1951.
- 487 PAOD, 4642, verslag van het gesprek ('enkele aantekeningen') gedaateerd 11 februari 1953.
- 488 PAOD, 4642, rapport pater provinciaal Teeuwen van de visitatie 1953, 6 april 1953, p. 3-4. De samenvatting van de grieven in dit rapport is overgenomen uit een verslag van het Concilie van 9 maart 1953, eveneens in dit dossier.
- 489 PAOD, 4642, verslag 1953.
- 490 PAOD, 4642, verslag 1953.
- 491 KMM, Interview frater Walfried van Etten (1906), 21 mei 1977.
- 492 Nancy S. van de Wal en Hellen van der Wal, *Don Martina: waardig en rechtvaardig* (Amsterdam: Carib Publishing, 2009), 23.
- 493 A.H Loor, *André Loor vertelt...: Suriname 1850-1950* (Paramaribo: Vaco, 2013), 191.
- 494 Wal en Wal, *Don Martina*, 22.
- 495 Stella Pieters Kwiers, *E Kòrsou di mi tata* (Willemstad, Curaçao, 2004).
- 496 Interview Stella Pieters Kwiers (1939), 13 maart 2013. Het verslag van het interview is door Pieters Kwiers bijgesteld en aangevuld. Het hier gebruikte citaat is uit deze bewerkte tekst van Pieters Kwiers afkomstig.
- 497 Goretti Narain (1950) in een gesprek met de onderzoeker, 19 september 2014.
- 498 Charles do Rego (1946) in een discussie na afloop van een lezing over dit onderzoek, 7 juli 2015.
- 499 Zie ook: Ton de Jong en Norbert Hendrikse, *De gezegende erfenis: nalatenschap van 1200 Nederlandse religieuzen op Curaçao* (Hilvarenbeek: De Jong, 2008).
- 500 Interview, Imelda Kroon (1931), 13 november 2015.
- 501 Interviews Elba Kwas (1931), Olga Lourens (1932), Mila Palm (1936), Crisma Francisco (1939), 2016.
- 502 Interview Theofilo Kleinmoedig (1919), 23 februari 2015.
- 503 Alofs, "Onderhorigheid en separatisme", 142; Soest, *Olie als water*, 649.
- 504 Chelsea Schields, "'This is the Soul of Aruba Speaking': The 1951 Campo Alegre Protest and Insular Identity on Aruba", *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 90, nr. 3–4 (2016): 195–224; Kamala Kempadoo, *Sexing the Caribbean: Gender, Race and Sex Labor* (New York, N.Y.: Routledge, 2004); M. Kleijn en M. Schrover, "The Dutch state as a pimp. Policies regarding a brothel on Curaçao (1945-

- 1956)", *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 10, nr. 3 (2013): 33–54.
- 505 Schields plaatst haar analyse in een discours over een door de bevolking ervaren 'gelaagde souvereiniteit', '[that] emerged in the 1940s-50s as an attractive alternative to revolutionary anti-colonial nationalism and territorial sovereignty premised on the national-state'. Schields, "This is the Soul of Aruba Speaking': The 1951 Campo Alegre Protest and Insular Identity on Aruba", 208.
- 506 Aangehaald in: Joceline A. Clemencia, *Elis Juliana inbestigadó: piedra di mulina* (Curaçao: Museo Nashonal di Arkeologia i Antropologia, 2004), 27.
- 507 Frank Martinus, "The kiss of a slave: Papiamentu's West-African connections" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1996); Bart Jacobs, *Origins of a Creole: The History of Papiamentu and Its African Ties* (Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2012); Richenel Ansano, "Malungo, praise names and places: how dead can a language really be?", in *Creole connections: transgressing neocolonial boundaries in the languages, literatures and cultures of the ABC islands and the rest of the Dutch Caribbean* (Universitat di Puerto Rico, University of Curaçao, 2014), 23–37.
- 508 Marcha, *Gods wijngaard in de West*, 690. Dat Brenneker niet erg populair was in deze eerste periode komt duidelijk naar voren in het parochieboek van Pietermaai, waar met een kritische ondertoon over Brenneker wordt gesproken. In de jaren '50 was hij regelmatig langdurig afwezig, meestal op doktersadvies. ANK, Parochiale archieven, Parochie Pietermaai, Kroniek 1946-1968.
- 509 Monteiro, *Gods Predikers*, 566–67; Rutgers, "Schrijven is zilver, spreken is goud", 262; Wim Rutgers, *Beneden en boven de wind: literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba* (Amsterdam: De Bezige Bij, 1996), 22–23.
- 510 Monteiro, *Gods Predikers*, 566.
- 511 Bob Harms en Ieteke Witteveen, *Altá I Santunan Di Kòrsou: Pa Honra Paul Brenneker I Elis Juliana* (Willemstad, Curaçao: NAAM, 2009). Zijn kennis verwerkte Brenneker onder andere in de Sambumbu-reeks. Paul Brenneker, *Sambumbu: volkskunde van Curaçao, Aruba en Bonaire, 1969-1975* (Curaçao, z.d.).
- 512 Lampe, *Mission or Submission*, 140–141 en 188; Armando R. Lampe e.a., *De kracht van ons erfgoed* (Oegstgeest: Week voor de Nederlandse Missionaris, 1991), 27.
- 513 Römer, *De Curaçaose samenleving*, 76–82.
- 514 Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*, 31.
- 515 PAOD, 1782, Rapport over de protestantse kerken op de Nederlandse Antillen opgesteld door het Secretariaat voor Geloofsverdediging van

- de Antillen, 1953.
- 516 Barbara Boudewijnse, Henk Middelbrink en Chris van de Woestijne, red., *Kerkwandel en lekenhandel: de rooms-katholieke kerk op Curaçao* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1992), 10.
- 517 Interview Richenel Ansano, 15 april 2015 en Interview Ieteke Witteveen, 13 mei 2015.
- 518 Interview Jeanne Henriquez, 29 mei 2015.
- 519 Allen, *Di ki manera*, 170.
- 520 ANK, Collectie Brenneker, knipselmap. Knipsel met fragment artikel, zonder titel, met handgeschreven de verwijzing: *Brabants Dagblad* 19 juni 1973.
- 521 Interview Carmelita Paula (1923), 20 februari 2015.
- 522 Ivan Vallier, *Catholicism, Social Control and Modernization in Latin America*, 31.
- 523 Jong en Hendrikse, *De gezegende erfenis*, 40–41.
- 524 Roland Antonius, "Beeldvorming en taal", in *Emancipatie & acceptatie: Curaçao en Curaçaoënaars: beeldvorming en identiteit honderdveertig jaar na de slavernij*, red. Rose Mary Allen, Coen Heijes en Valdemar Marcha (Amsterdam: SWP, 2003), 132–33.
- 525 Paula, *From Objective to Subjective Social Barriers*, 68–70.
- 526 Rose Mary Allen, "Acceptatie of uitsluiting? Enkele belangrijke invalshoeken voor de discussie over beeldvorming over immigranten uit de regio en over de Curaçaoënaars," in *Emancipatie & acceptatie: Curaçao en Curaçaoënaars: beeldvorming en identiteit honderdveertig jaar na de slavernij*, ed. Rose Mary Allen, Coen Heijes en Valdemar Marcha (Amsterdam: SWP, 2003), 87–90.
- 527 Dijs, "The Nature of Ethnic Identity among the People of Curaçao".

Hoofdstuk 4 **Zelfbestuur en burgerschap: 1954-1973**

- 528 Reinders beargumenteert dat de werkelijke breuklijn in 1950 ligt, vanwege de invoering van de Interimregeling in dat jaar en daarmee van de eigen bestuursverantwoordelijkheid. Reinders, *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba*, 11.
- 529 "Antillen blij, maar geen volksfeesten," *Het Vrije Volk*, 30 december 1954.
- 530 Papiamentstalige kranten van deze periode zijn helaas niet bewaard gebleven. De editie van de *Couaçaoose Courant* is bewaard in: MMF doc. 350 nr. 15.
- 531 "De dag van heden stemt ons ernstig," *Amigoe di Curaçao*, 30 december 1954.
- 532 Redactioneel waarschijnlijk van de hand van Pater Jansen, hoofdredacteur. "Geen Geestdrift," in *Amigoe di Curaçao*, 30 december 1954.

- 533 Gert Oostindie en Inge Klinkers, *Decolonising the Caribbean: Dutch Policies in a Comparative Perspective* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003), 17-57. Sidney W. Mintz, *Caribbean Transformations* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1984), 311-28. Recent onderzoek ten aanzien van de Britse Cariben, waarin de wankel startpositie van nation building een 'messy business' wordt genoemd, geeft: Mary Chamberlain, *Empire and Nation-Building in the Caribbean Barbados, 1937-66*, Studies in Imperialism (Oxford: Manchester University Press, 2010), zie vooral: 1, 8-11 en 193. Zie voor de ontwikkeling in Suriname: Rosemarijn Hoeft, "Mama Sranan's Children", *Journal of Caribbean History* 48, nr. 1/2 (januari 2014): 129.
- 534 Voor meer details over deze complexe periode van opeenvolgende staatkundige verandering zie Reinders, *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba*, 11-22.
- 535 "Ook E. J. Broos Statenlid afl.," *Amigoe di Curaçao*, 25 september 1954.
- 536 Communicandum gedateerd 22 sept 1956 naar aanleiding van ontslag aangevraagd in juli 1956, in PAOD, 1754.
- 537 PAOD, 1853 Correspondentie vicaris provinciaal aan de pater provinciaal, 5 mei 1956.
- 538 In het KMM Interview met pater J. J.M. (Jan) Boex gaat deze ook in op deze episode. Helaas is precies het zinsdeel waar hij uitleg geeft over de aversie tegen Römer in deze positie door een storing in de opname niet goed hoorbaar. Boex vertelt over de wens van een lokale bisschop: 'Ze kijken in Rome heel erg naar die dingen. Die Antilliaanse wereldheer is nooit bisschop geworden, dat is onze opvatting, omdat hij [onverstaanbaar] Nog voordat de voorlaatste bisschop wegging, had hij overhoopgelegd met de internuntius'. KMM, Interview J.J.M. (Jan) Boex (1929), 14 april 1980.
- 539 In een achtergrondartikel over Amado Römer uit 1991 schrijft Stanley Cras in *Independiente*: 'Su famia no tabata asina sera ku padernan i 'p'esei esakinan no tabata bishintá nan na kas'. [Zijn familie was niet erg close met de paters en daarom kregen zijn familieleden nooit priesters op huisbezoek.] *Independiente*, oktober 1991, p. 6. Aanwezig in de Mongui Maduro bibliotheek.
- 540 PAOD, 1853 Correspondentie vicaris provinciaal met de apostolisch vicaris, brief Chrys Vijverberg uit Rome aan vicaris provinciaal, 18 oktober 1956 en brief Chrys Vijverberg uit Rome aan pater provinciaal in Nijmegen, 23 maart 1957. Zie ook PAOD, 4642, Verslag visitatie 1957, waarin de pater provinciaal over het uitstellen van de verheffing tot bisdom stelt: 'Van onze zijde is er bezwaar tegen gemaakt, nl. uit vrees dat de vorige bisschop [...] dan nog langer zou aanblijven. Op het

- ogenblik heeft de Propaganda Fide er bezwaar tegen, omdat men eerst wil afwachten of de nieuwe bisschop - een Nederlander - een geziene figuur bij het volk zal zijn en dus om de autonome bevolking niet in haar gevoeligheid te stoten.'
- 541 De vlag van de Nederlandse Antillen was pas in gebruik vanaf 19 november 1959. (PB 159, no. 162).
- 542 Monteiro, *Gods Predikers*, 556.
- 543 Pas na het Tweede Vaticaans Concilie werd in 1969 het Ius Commissionis afgeschaft. Al werd het apostolisch vicariaat bisdom, het bleef na 1958 onder de Propaganda Fide vallen. In de door mij geraadpleegde archieven zijn daar verder geen stukken over gevonden. In 1970 werd het contract dat het bisdom had met de Nederlandse provincie van de orde der Dominicanen aangepast.
- 544 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder 'vicariaat/bisdom en politiek', p. I.
- 545 Monteiro, *Gods Predikers*, 559.
- 546 Hendrik Pieters Kwiers, *Ideal polítiko di Dr. Da Costa Gomez: su lucha pa kambia e Kòrsou bieu pa un Kòrsou nobo* (Willemstad, Curaçao, 1991), 140. De positie van de bisschop werd aan hem toegelicht door pater Micklinghoff.
- 547 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder 'vicariaat/bisdom en politiek', p. II 'Het Bisdom werd beschouwd aan de zijde van de NVP te staan toen de secretaris van het bisdom pater J. Micklinghoff bij een van de verkiezingen voordat hij op vakantie ging aan de Los Santos (NVP) zijn volmacht gaf om voor hem te stemmen. De Los Santos gaf deze volmacht weer door aan Juancho Evertsz (secr.gen. van de NVP). Dit werd uiteraard bekend en dit was een bewijs dat het bisdom achter de NVP stond. Het heeft veel kwaad bloed gezet.'
- 548 Negen jaar eerder, in 1948, had Romme uit ongerustheid het plan al opgevat om Curaçao te bezoeken, maar dat ging toen niet door. PAOD, 1796, Brief Romme gedateerd 12 oktober 1948 aan pater provinciaal.
- 549 NA, Collectie 322 Romme, nummer toegang 2.21.144, inventaris-nummer 77: Reis naar de West 1957. Hierin onder andere een dagboek van Romme en een uitvoerig verslag.
- 550 "Romme en De Kort terug uit de West," *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 11 april 1957.
- 551 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder 'vicariaat/bisdom en politiek'.
- 552 NA, Collectie 322 Romme, 2.21.144, inv. 77: verslag voor bespreking in KVP-bestuur op 1 juni 1957.
- 553 Dergelijke observaties over Da Costa Gomez zijn niet uitzonderlijk. Ook

Edsel 'Papy' Jesurun, die vanaf het prille begin van de NVP aan de zijde van Da Costa Gomez stond, kreeg vooral na 1954 moeite in de omgang met Da Costa Gomez. Het 'vreemd doen' van Gomez, iets dat tijdgenoten herkennen, had hem van de altijd al dominante, maar beminnelijke leider die hij was vóór 1954, gemaakt tot een moeilijk mens in de omgang. Dat 'moeilijke' hield klaarblijkelijk in dat hij steeds solistisch optrad, maar ook dat het vuur er voor hem uit was.

Daarnaast zou hij met wat persoonlijke problemen kampen. Volgens Jesurun reageerde Da Costa Gomez nauwelijks meer op inhoudelijke zaken die normaliter zijn warme belangstelling hadden. Bron: Interview Edsel 'Papy' Jesurun (1930), 4 maart 2016. Een tijdgenoot, Henry Prince, was even betrokken bij een groepje rond Da Costa Gomez waar ook Jesurun en Carlos Dip deel van uitmaakten, maar hij hield het snel voor gezien: 'Het was een eenmanszaak. Da Costa Gomez maakte het iedereen duidelijk: zo is het en dit gaan we doen'. Interview Henry Prince (1920), 24 februari 2016.

- 554 NA, Collectie 322 Romme, 2.21.144, inv. 77, getypt 'dagboek'.
- 555 NA, Collectie 322 Romme, 2.21.144, inv. 77, memorandum Da Costa Gomez gedateerd 5 april 1957.
- 556 NA, Collectie 322 Romme, 2.21.144, inv. 77, brief Holterman aan Romme, 24 april 1957: 'Men schijnt het standpunt van mijn voorganger als iets vanzelfsprekends te vinden'.
- 557 NA, Collectie 322 Romme, 2.21.144, inv. 77, getypt 'dagboek'. Romme noteerde in zijn dagboek: 'Na tafel gesprekje met Bierman + Povel; ik geef desgevraagd als mijn mening, dat NVP en KVP moeten samenwerken bij verkiezingen; geen opdoeking nu van KVP want concessies te krijgen van G; schaduwkabinet poneren, indien redelijk stel bij elkaar te vinden. Povel oppert gedachte van toetreding Bierman tot Kabinet – deze lijkt mij dit niet geheel weg te gooien. Met B. nader bespreken'.
- 558 PAOD, 1854 Correspondentie van de provinciaal overste met apostolisch vicaris en later met de bisschop van Curaçao, 1934-1976, Brief Holterman aan 'Angelus' [Vismans] 29 maart 1960.
- 559 "Moeilijke beslissingen (IV)," *Amigoe di Curaçao*, 28 februari 1958.
- 560 "Nog geen enkele definitieve afspraak tussen politieke partijen voor verkiezingen Besprekingen tussen NVP en COP duren voort," *Amigoe di Curaçao*, 07 juni 1958.
- 561 Reinders, *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba*, 38.
- 562 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder 'vicariaat / bisdom en politiek'.
- 563 Vanaf zijn benoeming als bisschop gebruikte Holterman consequent de *pluralis majestatis*.

- 564 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 55, Circulaires, pastorale brief 1958.
 565 Reinders, *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba*, 37–39.
 566 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder ‘vicariaat/bisdom en politiek’, p. I.
- 567 Abraham-Van der Mark stelt: ‘Het gasthuis was een rooms-katholiek bolwerk, een machtscentrum waar niet alleen zieken werden verpleegd, maar ook leefregels werden uitgedragen en sancties gesteld op het niet naleven daarvan.’ Abraham-van der Mark, *Van je familie moet je het hebben*, 75. In zijn afscheidsbrief sprak Bisschop Holterman in 1973 in de eerste plaats over het belang van de zusters voor ‘de goede sfeer in het hospitaal’. ZAB, inv. 881, brief Bisschop Holterman aan de zusters, 7 december 1973.
- 568 Interview Louis Timmermans (1928), 22 februari 2016.
- 569 “Konstruktieve Volkspartij,” *Amigoe di Curaçao*, 11 april 1960. Over de besprekingen met Holterman: ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder ‘vicariaat/bisdom en politiek’, p. III.
- 570 NA, Collectie 322 Romme, nummer toegang 2.21.144, inventarisnummer 77: Reis naar de West 1957, verslag voor bespreking in KVP bestuur op 1 juni 1957.
- 571 Amado Römer in een interview met Gert Oostindie, in de KITLV Collectie 30 mei 1969 (nu in beheer UB Leiden). Inventarisnummer 179.
- 572 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder ‘vicariaat/bisdom en politiek’, p. III.
- 573 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 55, Circulaires, communicandum 28 mei 1962.
- 574 ANK, Parochiale archieven, Parochie Pietermaai, Kroniek 1946-1968, 5 juni 1962. Er wordt verwezen naar *Amigoe*, maar dit artikel is niet teruggevonden. Verder interview Edsel ‘Papy’ Jesurun, 4 maart 2016.
- 575 ANK, Parochiale archieven, Parochie Pietermaai, Kroniek 1946-1968, 23 juni 1962.
- 576 Tot 1972 was zuster Lioba als verpleegkundig directrice een belangrijke speler, opgevolgd door zuster Rogeria Oomen, die hoofd was van 1972 tot 1988. Deze dames hadden veel te betekenen in het ziekenhuis; zij bepaalden werving, selectie en salarissen van het merendeel van het personeel. Interview Imelda Kroon (1931), 13 november 2015 en interview met voormalig personeelsfunctionaris Hubert Cabaña (1941), 22 februari 2016. De afbouw van de positie van de zusters gaf wederzijds wrijving en ongenoegen. Zie Heiligers, *Alles voor Allen*, 67–71. Zie ook de brief waarmee de Zusters van Breda hun inzet voor de psychiatrische zorg na 112 jaar beëindigen. ZAB inv. 853, brief 19 november 1969.
- 577 In zijn kroniek memoreerde Holterman als volgt: ‘Na een bezoek van

- ons beiden aan de Commissie de Groot-de Jong in Den Haag in plus minus 1963, besloot p. Möhlmann om bekwame leken in het bestuur te nemen en zo mogelijk van de “Vereniging Sint Elisabeth Gasthuis” een stichting te maken. Tijdens ons diner in Hotel Centraal in Den Haag hebben wij personen uitgezocht welke voor het bestuur in aanmerking kwamen waarbij de namen Chumaceiro, Sprock, van Gent en Santine vielen. Daarna heeft p. Möhlmann een bestuur geheel bestaande uit leken samengesteld en is aan nieuwe statuten gaan werken’. ABW, Kroniek VI Zieken- en bejaardenzorg.
- 578 Toen we voor het Concilie in Rome waren (1964) ontvingen we van p. Möhlmann een concept-statuten met het verzoek hieraan onze goedkeuring te hechten. Volgens deze statuten zou de bisschop van Willemstad het recht krijgen om de directeur(en) en de bestuursleden te benoemen. Wij meenden dat dit niet juist was [...]. Hierna hebben we niets meer van p. Möhlmann vernomen’. ABW, Kroniek VI Zieken- en bejaardenzorg.
- 579 De bisschop schreef in zijn kroniek ‘In 1965 benoemde hij [Möhlmann] zonder toestemming van de bisschop (hetgeen hij volgens de statuten niet kon doen) een bestuur.’ ABW, Kroniek VI Zieken- en bejaardenzorg. Er was duidelijk sprake van een gebrouilleerde relatie.
- 580 ABW, Kroniek VI Zieken- en bejaardenzorg.
- 581 ANK, Overheidsdossiers, inv. 29.36, Regeling bezoldiging geestelijken.
- 582 Landsregeling van de Nederlandse Antillen (Staatsblad 1950 no. K489 en PB 1950 no. 139) artikel 153 lid 2, met inachtneming van punt 5 van de overgangsbepalingen van de Landsregeling.
- 583 Overdracht door Michael Ellis van de archivalia aan het Archivo Nashonal Kòrsou, 16 februari 2004. Interview Michael Ellis (1940), 22 mei 2015.
- 584 ANK, Collectie Dr. W.Ch. de la Try Ellis, inv. 3-16.
- 585 PAOD, 1782, Rapport over de protestantse kerken op de Nederlandse Antillen opgesteld door het “Secretariaat voor Geloofsverdediging van de Antillen”, 1953.
- 586 ANK, Persoonlijk archief De la Try Ellis, inv. 3, brief Debrot gedateerd 8 januari 1960.
- 587 ANK, Persoonlijk archief De la Try Ellis, inv. 3.
- 588 ANK, Persoonlijk archief De la Try Ellis, inv. 11. De subsidie via een ambtenarenaanstelling is geregeld in de Bezoldigingsregeling 1948 (PB 1948, no 152). In een artikel uit 1977 wordt gesteld: ‘Het aantal predikanten en RK-geestelijken dat uit overheidskas betaald wordt, is sinds 1948 bevroren. [...] De kerken zijn overigens vrij om aan te stellen wie zij willen. Degenen die zij bij de overheid voordragen, worden ook

- benoemd.' Zie: "Antilliaanse predikanten zijn eigenlijk ambtenaar," *Reformatorisch Dagblad*, 18 oktober 1977.
- 589 Bijvoorbeeld: wettelijk kader voor de instelling van departementen en hun verantwoordelijkheden (PB 1959 nr. 109), voor de jeugdzorg (PB 1968 nr. 77) en de voogdijraad (1959 #154). Opgenomen in ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 27: publicatiebladen over diverse onderwerpen.
- 590 Zie ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 141.
- 591 Rooy, *Annalen van Katholiek leven in de Nederlandse Antillen*; Barbanson en Menkman, *Katholiek leven in de Nederlandse Antillen*. NB: alleen voor deze twee jaren (1953 en 1962) zijn deze boekjes itgegeven.
- 592 P.T.M. Sprockel, "De evolutie van het onderwijs", in *Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen: constanten en varianten*, red. René A. Römer (Zutphen: Walburg Pers, 1977), 300.
- 593 AFT, Antillen, Doos A55, Brieven 1953-1967, brief zonder handtekening, op papier St. Vincentiusgesticht, 6 augustus 1954.
- 594 AFT, Antillen, Doos A55, Brieven 1953-1967, brief Mère Vincentia aan frater Radulphus, 14 augustus 1954.
- 595 AFT, Antillen, Doos B26, Inspectie en Gouvernement, Brief Directeur Gezondheidsdienst aan de Inspecteur van het Onderwijs, met een afschrift aan Apostolisch Vicaris Verriet en de Inspecteur van het Bijzonder Onderwijs, 21 januari 1941. In deze brief liet de Inspecteur weten dat gebleken was dat de scholen in Westpunt, Soto, Barber, Sta Maria, Jan Doret en St. Willebrord, allemaal katholieke scholen, niet over toiletten beschikten. Kosten voor de aanleg hiervan zouden geen probleem mogen vormen volgens de Directeur.
- 596 Onderwijsbijlage *Amigoe*, 27 augustus 1965. MMF doc. 398, nr. 38.
- 597 Interview Engracia Kong (1942), 21 oktober 2014.
- 598 Ibid.
- 599 A. C Prins-Winkel, *Kabes Duru? Een onderzoek naar de onderwijs-situatie op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen, in verband met het probleem van de vreemde voertaal bij het onderwijs* (Assen: Van Gorcum, 1973), 71-77, 130-32.
- 600 Deze conclusie volgt uit informatie verkregen uit de interviews met voormalige leerkrachten. Concretisering op basis van archiefmaterialen kan niet gegeven worden, aangezien het RKCS geen historisch archief heeft bewaard. Gesprek directeur RK Centraal Schoolbestuur, mevrouw L. Van Lamoen-Garmers, 18 april 2013.
- 601 PAOD, 4642, Rapport 'Sluiting Visitatie Nederlandse Antillen', 12 februari 1957.

- 602 Ingezien werd uiteindelijk, na enige verwarring, dat een zekere mate van flexibiliteit in ieders belang was. De toewijzing van parochies werd niet geformaliseerd. De Lazaristen werden naar rato uitbetaald op basis van de berekende netto-inkomsten per priester per jaar. CML, inv. 2868, Contracten Antillen, en PAOD, inv. 81 met daarin de afstemming tussen de apostolisch vicaris, de vicaris provinciaal en de Nederlandse provincie over de vraag wie ten aanzien van wat zou kunnen tekenen, en of de Propaganda Fide hierbuiten zou kunnen blijven. Al snel stapten de Dominicanen van het idee af van een 'overdracht van territoria binnen de aan de orde opgedragen missie' en wordt gekozen voor een pragmatische 'hulpconstructie'.
- 603 PAOD, 4642, Correspondentie, circulaire en verslagen met betrekking tot visitaties. In het bijzonder: Visitatie 1953, verslag van het gesprek ('enkele aantekeningen') gedateerd 11 februari 1953.
- 604 Onder andere gesprekken Jandi Paula, 15 augustus 2014 en KMM, Interview J.J.M. (Jan) Boex (1929), 14 april 1980. Ook bevestigd door onderzoeker W. van der Marck, Rapport Van der Marck, 2 oktober 1959, in: PAOD, 1717.
- 605 Van der Marck zou dit ook in zijn rapport aankaarten, waarbij hij aan gaf dat het ook in de beleving van de priesters te veel over 'koetjes en kalfjes' zou gaan. PAOD, 1717, Brief W. van der Marck aan pater provinciaal, 30 juni 1959 (getekend 4 juli 1959).
- 606 KMM, Interview J.J.M. (Jan) Boex (1929), 14 april 1980.
- 607 PAOD, 1717, Brief Van der Marck, 30 juni 1959 (getekend 4 juli 1959).
- 608 PAOD, 1717, Commentaar bij rapport van Pater vd M, 15 november 1959.
- 609 PAOD, 1717, Onderzoek Van der Marck OP, Repliek gedateerd 9 januari 1960.
- 610 PAOD, 1717, Onderzoek Van der Marck OP, Repliek gedateerd 9 januari 1960, pagina 70.
- 611 PAOD, 1717, Onderzoek Van der Marck OP, Repliek gedateerd 9 januari 1960, pagina 69.
- 612 Hij bedoelde met 'de zg. autonomie' de staatkundige verandering van 1948-1954 (zelfbestuur voor Nederlandse Antillen op landelijk en eilandelijk niveau).
- 613 PAOD, 1854 Brief Holterman aan pater provinciaal gedateerd 18 augustus 1962.
- 614 Globaal genomen diegenen die na de Tweede Wereldoorlog waren gearriveerd, maar niet uitsluitend. Pater Brenneker bijvoorbeeld arriveerde in 1939 maar behoorde gezien zijn open houding tot de nieuwe generatie.

- 615 Monteiro, *Gods Predikers*, 563.
- 616 PAOD, 10133, Verslagen van visitaties van het vicariaat van de Nederlandse Antillen door de provinciaal of vice-provinciaal, 1947-1974, verslag gedateerd 19 maart 1964.
- 617 KMM, Interview J.J.M. (Jan) Boex (1929), 14 april 1980.
- 618 John W O'Malley, *What Happened at Vatican II* (Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2008), 268–69.
- 619 Monteiro, *Gods Predikers*, 759; Vefie Poels, "In dienst van de propaganda fide? De missiemotivatie van orden en congregaties in het licht van het ius commissionis", *Trajecta (Leuven)* 13 (2004): 80–102.
- 620 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 55.
- 621 PAOD, 10318, brief Holterman aan Pater Vicarius, Rome, 13 november 1963.
- 622 Zie bijvoorbeeld de verzameling publicaties in: Marcha, *Gods wijngaard in de West*.
- 623 Interview Zusters van Schijndel Engracia Kong, Graciela Boyé en Annie Schuring, 21 oktober 2014. Interview Paters Dominicanen, 3 november 2011 en 26 augustus 2015, diverse gesprekken met Kanselier van het Bisdom Franklin Clemencia, vanaf 2011. Louis Timmermans, lazarist, vanaf 1958 op Curaçao, 22 februari 2016. De enige verwijzing is gevonden in een bezorgde brief over de ontwikkelingen in het bisdom van de Arubaanse priester André Kunze, in ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 198, Ingekomen stukken, brief pastoor André Kunze gedateerd 5 januari 1969.
- 624 Zie voor een algemeen beeld van deze overgangsfase in missiegebieden: Vefie Poels, "Door geven en loslaten: Nederlandse orden en congregaties en het proces van omvorming van missiekerken naar inheemse kerken", in *Tempo doeloe, tempo sekarang: het proces van indonesianisering in Nederlandse orden en congregaties*, red. José Eijt en J.P.A. van Vugt (Hilversum: Verloren, 2004), 143.
- 625 PAOD, 1684, Contract 1970, met hierin concepten opgesteld op basis van 'vrijblijvende voorbeelden door Rome toegestuurd'. Ook deze voorbeelden zijn in dit dossier te vinden.
- 626 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 55, Pastorale brief 24 februari 1966.
- 627 ANK, Vicariaat Dominicanen, inv. 55, Pastorale brief 24 februari 1966.
- 628 Henk Middelbrink, "'Basta papia, ban purba': de geschiedenis van de Credit Unions op Curaçao, 1958-1971. Machtsvorming en legitimatie in een organisatie van rooms-katholieke leken" (Doctoraalscriptie, VU Amsterdam, 1988), 34. Middelbrink citeert een brief van Holterman gedateerd 23 januari 1963, gevonden in het Archief Fekoskan, 2.43.
- 629 Dit komt in 4.4 verder aan bod.

- 630 NAAM, Collectie Zikinzá, T238, 'Biba nos progreso'. Lied gezongen door
Trij Koeiman, uit Koraal Specht, 63 jaar oud bij de opname uit 1958.
- 631 Verton, *Politieke macht in koloniale samenlevingen*, 64.
- 632 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 60–61.
- 633 Ibid., 66.
- 634 René A Römer, "Klasse, kleur en kansen", in *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*, red. Gert Oostindie (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 318. Zie voor een analyse ook: Adriaan M. Moen, "Oorzaken van de werkloosheid op de Antillen", in *Arbeidsmarkt en arbeidsmarktverhoudingen op de Nederlandse Antillen*, red. Macklenon F Hasham (Willemstad, Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1981), 18–28.
- 635 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 66–69; René A Römer, Korsow: *een sociologische verkenning van een Caraïbische maatschappij* (Oranjestad, Aruba: Van Dorp, 1970), 43.
- 636 Römer, "Klasse, kleur en kansen", 319; Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 67–69.
- 637 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 69.
- 638 Interview Viola Arindell (1937), 12 september 2014.
- 639 Interview met enkele priesters waaronder Toine Frehe, 24 november 2013.
- 640 Bedoeld wordt een onderwijzer die als onwettig kind, dus buiten het huwelijk, geboren was.
- 641 PAOD, 1854 Brief 19 december 1959, Holterman aan de pater provinciaal.
- 642 Interview Mila Palm (1936), 5 februari 2016.
- 643 Sam is een roulatiesysteem waarmee in een groep geleend of gespaard wordt. Het komt in de regio ook voor als kasmoni (Suriname), susu (Trinidad) of partners (Jamaica).
- 644 Abraham-van der Mark, *Van je familie moet je het hebben*, 229–54.
- 645 Voor een ontstaansgeschiedenis, zie: Middelbrink, "Basta papia, ban purba", 45–51.
- 646 Deze term wordt in de literatuur gebruikt zonder definitie. Bedoeld wordt waarschijnlijk: in staat om zelfstandig normen en waarden toe te passen en beredeneerde keuzes te maken.
- 647 Middelbrink, "Basta papia, ban purba", 54–56.
- 648 Chris van de Woestijne, "Op het smalle pad tussen macht en afhankelijkheid", in *Kerkwandel en lekenhandel: de rooms-katholieke kerk op Curaçao*, red. Barbara Boudewijnse (Amsterdam: Het Spinhuis, 1992), 55–73.
- 649 KMM, Interview J.J.M. (Jan) Boex (1929), 14 april 1980.
- 650 Commissie 150 Jaar Rooms Katholiek Onderwijs, *150 jaar Rooms Katholiek onderwijs op de Nederlandse Antillen*, 161–62.

- 651 Interview Imelda Kroon, 13 november 2015.
- 652 Heiligers, *Alles voor Allen*, 52.
- 653 Interview Juliana Bernardina-Scherptong (1938) 12 september 2014, ook Interview Olga Lourens (1932), 27 februari 2016.
- 654 Interview Hubert Cabaña (1941), 22 februari 2016. Hubert werkte op de personeelsafdeling van het ziekenhuis, en gaf in ons gesprek aan dat nog tot ver in de jaren zeventig en tachtig, eigenlijk zolang de zusters aan het roer stonden (tot 1988), niemand de directrice verpleegkundige tegensprak. Wel kwam het voor dat men ja zei en nee deed.
- 655 Interview Imelda Kroon, 13 november 2015. Nadat zij zeven jaar voor 100 gulden had gewerkt, besloot ze in 1952 om het ziekenhuis te verlaten. Rond 1962 keerde ze terug naar het ziekenhuis, enkel omdat er nu een vakbond was en men niet meer 'wegkwam' met het vasthouden aan oude voorwaarden.
- 656 Heiligers, *Alles voor Allen*, 53.
- 657 Ibid., 54.
- 658 Interview Juliana Bernardina-Scherptong (1938), 12 september 2014, en Interview Viola Arindell (1927), 12 september 2014.
- 659 Idem. Zie ook: Heiligers, *Alles voor Allen*, 54–55.
- 660 Uit discretie laat ik concrete persoonlijke verwijzingen achterwege. Fysieke bestraffing door de fraters stond bekend als excessief, zelfs dusdanig dat in enkele gevallen langdurige medische behandeling nodig was. Bij wijze van oplossing werd een frater verplaatst naar een hogere klas met mondige kinderen, die terugsloegen. Kinderen wisten exact welke fraters dit deden en beschermden elkaar, maar vertelden het niet aan ouders. Voorbeelden van beschaming hadden betrekking op sociale status, zoals het wegsturen van een kind dat het schoolgeld niet betaald had, maar ook om vernederende straffen zoals het vastbinden van een kind als een hond, geknield onder tafel.
- 661 Interview Maria Liberia-Peters (1941), 11 mei 2015.
- 662 Zie ook eerdere hoofdstukken.
- 663 De Curaçaose theatermaker Albert Schoobaar verwerkte dit aspect in zijn toneelstuk *Nos no ta hende mas*, wij zijn geen mensen meer. De titel van dit stuk is ontleend aan een lied dat leerlingen begin jaren '70 op de Oranjeschool moest zingen bij wijze van klassikale straf: 'Nos no ta hende mas. Nos tur ta bestia': 'Wij zijn geen mensen meer. Wij zijn allemaal beesten'. Het theaterstuk werd in 2003 op scholen uitgevoerd voor ca 10.000 leerlingen, met een reprise in 2010. De tekst werd in 2008 uitgegeven: Albert Schoobaar, *Nos no ta hende mas. Den nòmber di tata* (Willemstad, Curaçao: Fundashon pa Planifikashon di Idioma (FPI), 2008).

- 664 Interview Richenel Ansano, 15 april 2015.
- 665 ZLS, dossier 1858 Statistieken 1968, memo opgesteld door frater Gualbert van Hest, Scherpenheuvel.
- 666 Schrils, *Een democratie in gevaar*, 64.
- 667 René A. Römer, "Labour unions and labour conflict in Curaçao", in *Arbeidsmarkt en arbeidsmarktverhoudingen op de Nederlandse Antillen*, red. Macklenon F. Hasham (Willemstad, Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1981), 190.
- 668 Lambert van Gelder en André Lascaris, "Entre Medio. Een DB-rapportage van Lambert van Gelder en André Lascaris over kerk-zijn op Curaçao en Aruba," *De Bazuin. Opinieweekblad voor kerk en samenleving*, 17 april 1981, 11.
- 669 PAOD, 1853 Correspondentie Vicaris provinciaal. Brief gedateerd 11 juni 1958 van Holterman aan pater provinciaal.
- 670 ABW, Kroniek VII Bisdom op sociaal gebied, (geen nummering).
- 671 Interview Mila Palm (1936), 5 februari 2016.
- 672 Dit is niet in formele bronnen teruggevonden. Naast Lucille Berry-Haseth (1937), heeft ook generatiegenote Carmen van de Vlekkert-Martis hierover in een informeel gesprek verteld. Ook zij was uitgenodigd om te spreken. Beiden herinneren dat ze hun eigen verhaal vertelden, maar geen van beiden weet nog goed waar het over ging.
- 673 Interview Tita Lucille Berry-Haseth (1937), 16 februari 2016.
- 674 Interview Theofilo Kleinmoedig (1919), 23 februari 2015.
- 675 Verton, *Politieke dynamiek en dekolonisatie*, 78.
- 676 Interview Crisma Francisco (1939), 29 april 2016.
- 677 Junes Sint Jago, "De geschiedenis van het welzijnswork op Curaçao. Een en politicologisch-historisch verkennend onderzoek.", in *Welzijnswork en welzijnsworkers op Curaçao: een eerste aanzet tot inventarisatie en structurering*, red. Rupert E. Silberie, Gilbert J. Cijntje, en Arthur Nivillac (Willemstad, Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1995), 34.
- 678 Clemencia, *Elis Juliana inbestigadó*, 27; Roland Antonius, "Calls from the Social Desert: On the Political Socialization of Adolescent Youth in Curaçao" (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1996), 329–30.
- 679 Interview Serapio Pinedo (1922), 19 februari 2016.
- 680 Reinders, *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba*, 57.
- 681 Interview Gert Oostindie met Amado Römer, opnames ondergebracht in Collectie 30 mei 1969, KITLV inventaris 179, nu in beheer UB Leiden. Zie ook: Oostindie, *Dromen en littekens*, 36, toelichting in noot 1.
- 682 *Amigoe*, 2 mei 1969. Geciteerd in: Ibid., 11.
- 683 Interview Gert Oostindie met Amado Römer, opnames ondergebracht

- in Collectie 30 mei 1969, KITLV inventaris 179, nu in beheer UB Leiden. Zie ook: Ibid., 36, toelichting in noot 1.
- 684 De uitdrukking ‘op leven en dood’ is afkomstig van Ong-A-Kwie, gedaan op 29 mei 1969. Marius Wessels, “Logboek van een revolte van vuur. De gebeurtenissen tussen 1 mei en 5 juni 1969”, in *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte*, 30 mei 1969, red. Gert Oostindie (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 50.
- 685 Dit relaas is volledig ontleend aan: Wessels, “Logboek van een revolte van vuur. De gebeurtenissen tussen 1 mei en 5 juni 1969”.
- 686 Over de gerichtheid van de vernielingen bestond discussie. De commissie zelf rapporteerde dat er weliswaar raciale spanningen waren in de samenleving, maar dat ‘het raciale element geen dominerende rol’ had gespeeld in de gebeurtenissen van 30 mei. Marius Wessels, “Het rapport van de commissie 30 mei 1969 en latere studies”, in *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte*, 30 mei 1969, red. Gert Oostindie (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 180.
- 687 Ibid., 179.
- 688 Wessels, “Logboek van een revolte van vuur. De gebeurtenissen tussen 1 mei en 5 juni 1969”, 55.
- 689 Gert Oostindie, red., Curaçao, 30 mei 1969. *Verhalen over de revolte* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 13.
- 690 Ieteke Witteveen, “‘Iedereen stinkt naar rook’”, in *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte*, 30 mei 1969, red. Gert Oostindie (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 245–46; Rose Mary Allen, “Muzik Di Ingles Tambe a Bira Di Nos: An Overview of the Calypso on Curaçao in the Period of Its Popularity” (Seminar on calypso, 6-10 januari, Trinidad, 1988).
- 691 Oostindie, *Dromen en littekens*, 20.
- 692 Oostindie, *Curaçao, 30 mei 1969. Verhalen over de revolte*, 105.
- 693 KITLV Collectie, nu in beheer UB Leiden, inventarisnummer 179, met hierin: H 1496 Collectie 30 mei 1969: archief van de Commissie tot Onderzoek van de achtergronden en oorzaken van de onlusten die op 30 mei 1969 op Curaçao plaatsvonden. 1969-1970. Transcript interview nr. 35 met monseigneur J.M. Holterman.
- 694 Oostindie, *Dromen en littekens*; Oostindie, *Curaçao, 30 mei 1969. Verhalen over de revolte*.
- 695 Oostindie, *Dromen en littekens*, 20.
- 696 De Curaçaose schrijver Frank Martinus Arion geeft aan dat wel degelijk van een planmatige opzet sprake geweest moet zijn, in: Wessels, “Het rapport van de commissie 30 mei 1969 en latere studies”, 46–47. Het “logboek” dat Wessels heeft opgesteld maakt deze theorie plausibel; de

branden begonnen al voordat de demonstranten in de stad waren aangekomen. Wessels, "Logboek van een revolte van vuur. De gebeurtenissen tussen 1 mei en 5 juni 1969".

- 697 Interview pater Piet Mackenbach (1932), 29 november 2012. NB ik sprak Piet Mackenbach in Huize Rosa Neerbosch, waar hij verbleef na een herseninfarct. Hij was zeer helder van geest maar had moeite met zijn spraak, waardoor ik hem niet citeer maar parafraseer. In mijn verslag noteerde ik: 'Mackenbach is jarenlang huisgenoot geweest van Amado Römer, ook tijdens de roerige eind zestiger jaren. Hij heeft de ontwikkelingen en de activiteiten van Römer van dichtbij meegemaakt. Hij is ervan overtuigd dat Römer, zoals veelal gesuggereerd wordt, een belangrijke rol heeft gespeeld in het aanzetten tot de gebeurtenissen van 30 mei. Hij heeft wel degelijk 'opgestookt'. Ook Mackenbach was in gesprekken hierover betrokken. Hij zat zoals hij het zelf zegt 'op de eerste rij'. De wijze waarop Römer te werk ging was sterk activistisch. Er was geen sprake van een bewust strategische planning met een duidelijk eindpunt en een stappenplan.'
- 698 Interview Gert Oostindie met Amado Römer, opnames ondergebracht in Collectie 30 mei 1969, KITLV inventaris 179, nu in beheer UB Leiden. Zie ook: Oostindie, *Dromen en littekens*, 36, toelichting in noot 1.
- 699 Zowel Römer als Brown waren in interviews beiden geneigd om zichzelf in retrospectief een hoofd- zo niet heldenrol toe te dichten. Hierdoor moeten deze interviews als bron ten aanzien hiervan met bijzonder kritische afstand beluisterd worden.
- 700 Interview Gert Oostindie met Amado Römer, opnames ondergebracht in Collectie 30 mei 1969, KITLV inventaris 179, nu in beheer UB Leiden. Zie ook: Oostindie, *Dromen en littekens*, 36, toelichting in noot 1.
- 701 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek.
- 702 Interview Gert Oostindie met Amado Römer, opnames ondergebracht in Collectie 30 mei 1969, KITLV inventaris 179, nu in beheer UB Leiden.
- 703 Antonius, "Calls from the Social Desert", 327.
- 704 Interview Gert Oostindie met Ciro Kroon, opnames ondergebracht in Collectie 30 mei 1969, KITLV inventaris 179, nu in beheer UB Leiden.
- 705 Interview Louis Timmermans (1930), 16 februari 2016.
- 706 "Pater Möhlmann gisteren overleden," *Amigoe di Curaçao*, 8 oktober 1969.
- 707 Louis Timmermans, vanaf 1958 als Lazarist op Curaçao, gaf dat ook aan: 'Holterman is mijns inziens gegroeid daar naartoe, toen hij kwam uit die groep, die oude groep. [...] Toen Möhlmann wegviel kreeg Holterman ook meer ruimte. Möhlmann viel als adviseur van de bischop weg. Want hij had de gezagspositie binnen het bisdom. Er was niemand die daarin stapte. [MG: Tot zijn dood in '69?] Nou weet ik niet,

- misschien 1967. Maar Holterman heeft zich op een gegeven moment daarvan los kunnen maken en heeft zijn eigen weg gegaan. Hij werd gesteund door de brand in 1969 waardoor hij moest verhuizen en meer onder de mensen kwam. [MG: Holterman had die ideeën waarschijnlijk al eerder?] Ja, want hij was een parochieman. Dat betekent: hij had contact met de mensen'. Interview Louis Timmermans (1930), 16 februari 2016.
- 708 AFT, Antillen, Historie & Curiosa 1965-1966, 1965 nr. 8: Studiedagen
Diocesaan Seminarie.
- 709 Hij ging hier kort op in tijdens zijn interview met de onderzoekscom-
missie 30 mei 1969. In: KITLV Collectie 30 mei 1969, inv. 179, nu in bezit
van UB Leiden, interview 35. Hij gaf hierin aan zich 'verscheurd te
voelen', omdat hij met beide kanten – kapitalisme en arbeidersbewe-
ging – sympathie voelde.
- 710 Interview Toon van Dongen met Amado Römer in *Amigoe*, 29 mei
2004, ook gepubliceerd in Marcha, *Gods wijngaard in de West*. 538-544.
- 711 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder 'vicariaat/bisdom en poli-
tiek'. Ook in: PAOD, 1854 Correspondentie van de provinciaal overste
met apostolisch vicaris en later met de bisschop van Curaçao,
1934-1976.
- 712 ABW, Kroniek, X Politiek.
- 713 ABW, Kroniek, X Politiek, verslag 13 juni 1969.
- 714 Hier wordt met service ('dienst') bedoeld de bereidheid om in politiek
verband een 'sterke' man te leveren.
- 715 ABW, Kroniek, X Politiek, verslag 16 juni 1969.
- 716 Het is mij nog steeds niet gelukt te achterhalen waar eventueel nog
archivalia van Römer zelf zijn. Elk spoor loopt helaas dood.
- 717 Interview Louis Timmermans (1930), lazarist, 22 februari 2016.
- 718 Interview Mila Palm (1936), 5 februari 2016.
- 719 PAOD, 8841 Stukken betreffende bijeenkomsten van priesters,
religieuzen en leden van seculiere instituten op Curaçao, 1978-1974.
Handgeschreven brief Brenneker aan 'Beste Jan' [Streefkerk, de secre-
taris] 16 juni 1969.
- 720 Ibid.
- 721 "Nieuwe Curaçaose bevrijdingsfront verwacht verkiezingswinst:
Castropakken – en Juliana aan de wand," *Het Vrije Volk*, 2 september 1969.
- 722 "In gevangenis. Vakbondsleider op Curaçao in hongerstaking," *Het
Vrije Volk*, 22 augustus 1969.
- 723 ABW, Kroniek X Bisdom en Politiek, onder 'vicariaat/bisdom en poli-
tiek'. NB: deze weergave is een letterlijke transcriptie, inclusief type- en
taalfouten.

- 724 Zijn naam ontbreekt in het overzicht van Marcha, *Gods wijngaard in de West*, 690.
- 725 Ibid., 498.
- 726 Rutgers, "'Trinta di mei a bini, trenta di mei a bai'. De dertigste mei in de letterkunde", 224.
- 727 Antonius, "Calls from the Social Desert", 327.
- 728 In het verhaal '30 mei: Amador Nita' gepubliceerd in de bundel: Boeli van Leeuwen, *Geniale anarchie* (Amsterdam: In de Knipscheer, 1990).
- 729 Ieteke Witteveen, "Samenzwering tegen de geschiedenis. Roland Antonius 'Oneindige politieke adolescentie'," *Amigoe*, 22 augustus 1998.
- 730 PAOD, 8841 Stukken betreffende bijeenkomsten van priesters, religieuzen en leden van seculiere instituten op Curaçao, 1978-1974. Diverse verslagen van nieuwe gremia.
- 731 Zie tabel 1 en grafiek 1 in de bijlage 'Tabellen en trends'.
- 732 PAOD, 8842 Stukken Herstructurering. In de vergadering van 12 januari 1970 gingen de priesters terug naar de basisvraag, wat voor kerk men wilde zijn, een dienende kerk of een 'reddende' kerk.
- 733 KMM, Interview J.J.M. (Jan) Boex (1929), 14 april 1980.
- 734 Margo Groenewoud, "Zikinzá collectie: klinkend erfgoed," *Antilliaans Dagblad*, 6 mei 2010.
- 735 Monteiro, *Gods Predikers*, 566-67.
- 736 PAOD, 1854 Brief pater provinciaal aan Holterman, 14 mei 1968, onder andere over de terugkeer van p. Paul Verbeek. De correspondentie blijft heel besmuikt, maar de pater meldde: 'moeilijkheden van deze aard zijn hier op het ogenblik eigenlijk voortdurend aan de orde'. Dit is ook bevestigd in gesprekken die ik in 2011-2013 voerde met de kanselier van het bisdom, broeder Franklin Clementia. Inzicht in de gegevens kon hij mij niet verstrekken, wel de bevestiging dat die uittredingen een kwantitatief maar vooral emotioneel groot probleem vormden.
- 737 ANK, Kerkelijke archieven, Parochiale Archieven, Kroniek Parochie Pietermaai 1946-1968.
- 738 ABW, Kroniek, I Bestuur.
- 739 Boudewijnse, Middelbrink en Woestijne, *Kerkwandel en lekenhandel*.
- 740 Onderzoek W. van der Marck, eerder in dit hoofdstuk behandeld.
- 741 Interview Louis Timmermans (1930), 22 februari 2016.
- 742 Interview Rainelda Melfor-Scoop (1940), 5 maart 2016. Ook in het interview met Chacha Muzo (1916), 4 maart 2016, kwam dat naar voren, toen haar Pentecostale dochter even bij ons kwam zitten. Zij gaf ook aan dat het de behoefte aan meer inhoud ('*bon predikashi*', *goede prediking*) was die haar en velen in Band'abou hadden doen besluiten om zich, zoals ze het zelf noemen, te bekeren.

- 743 Witteveen, Ieteke. "Serapio Pinedo: 'Ze denken nog dat ze ons iets kunnen opleggen'," *Amigoe*, 11 augustus 1990.
- 744 Hoetink, *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*, 137.
- 745 "Entre Medio," 3.
- 746 Interview met paters Antoine Frehe, Piet Magnin, Jacques van der Lee, Antonius Stikvoort en Wilhelmus Rams, 3 november 2011.
- 747 Interview met paters Antoine Frehe, Piet Magnin, Jacques van der Lee, Antonius Stikvoort en Wilhelmus Rams, 3 november 2011.
- 748 "Entre Medio," 9.
- 749 Schrils, *Een democratie in gevaar*, 154–64.
- 750 Schrils stelt dat zijn studie een beperking heeft ten aanzien van kwantitatief bewijsmateriaal. Dat geldt voor onderhavige historische studie ook, net zozeer als de notie dat het onderwerp van belang is en gedegen empirisch onderzoek behoeft.
- 751 Interview Mila Palm (1936), 5 februari 2016. Zoals zij verwoordde: 'Eigenlijk zijn wij nooit verteld: ooit zullen jullie op jezelf moeten staan. Nee. We moesten zelf op die gedachte komen. Maar hoe! [MG: U bedoelt door '69?] Ja. Maar ook al daarvoor. *Vitô*, Stanley Brown, al die krantjes'.
- 752 "De staatsburgerlijke opvoeding," *Amigoe di Curaçao*, 25 juni 1956.
- 753 "F.R. Suriel sluit zich officieel aan bij URA," *Amigoe di Curaçao*, 15 februari 1967. URA staat voor Union Reformista Antillano en was een afsplitsing van de NVP.
- 754 Interview Ieteke Witteveen, 15 mei 2015.
- 755 Woestijne, "Op het smalle pad tussen macht en afhankelijkheid", 61.
- 756 Jong en Hendrikse, *De gezegende erfenis*, 40–41.
- 757 Interview Holterman met de onderzoekscommissie 30 mei 1969. In: KITLV Collectie 30 mei 1969, inv. 179, nu in bezit van UB Leiden, interview nr. 35.

Hoofdstuk 5 Reflectie en conclusie

- 758 Fanon, *The Wretched of the Earth*, 179.

Noten bij de bijlagen

- 759 De aantallen zijn bij benadering samengesteld uit lijsten die soms nauwkeurig waren, maar in de meeste gevallen niet meer dan de basis vormden voor het afleiden van een schatting. Voor de Zusters van Breda is gebruik gemaakt van Heiligers, *Alles voor Allen*. Voor de overige gegevens is gebruik gemaakt van Marcha, *Gods wijngaard in de West*. De lijsten in deze publicatie maken geen afsplitsing naar eilanden binnen het bisdom; hier is een inschatting gemaakt op basis van de meer gedetailleerde gegevens uit de Rooy, *Annalen van Katholiek leven in de Nederlandse Antillen*.
- 760 Gebaseerd op de gegevens weergegeven in de vorige tabel.
- 761 Volgens gegevens verzameld uit verschillende bronnen en weergegeven in tabel 1 in de bijlage 'tabellen en trends' was in 1954 een geschat aantal van 66 priesters werkzaam op Curaçao.
- 762 Th Schepens, L.G.M Spruit en Joris Kregting, *De Rooms-katholieke kerk in Nederland, 1960-2000: een statistisch trendrapport* (Nijmegen; Tilburg: KASKI, beleidsonderzoek naar godsdienst en levensbeschouwing; UvT, Theologische Faculteit Tilburg, 2002), 17–18.
- 763 José Casanova, *Public Religions in the Modern World* (Chicago: University of Chicago Press, 1994), 129.
- 764 Dit archief is niet door mij persoonlijk geraadpleegd. Ik ben onderzoeker Hans de Valk erkentelijk dat ik gebruik heb mogen maken van zijn aantekeningen.

Literatuur

- Abraham-van der Mark, Eva. *Van je familie moet je het hebben: Curaçaose verwantschappen*. Zutphen: Walburg Pers, 2013.
- . “Yu’i mama: enkele facetten van gezinsstructuur op Curaçao”. PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1969.
- Allen, Rose Mary. “Acceptatie of uitsluiting? Enkele belangrijke invalshoeken voor de discussie over beeldvorming over immigranten uit de regio en over de Curaçaoënaars”. In *Emancipatie & acceptatie: Curaçao en Curaçaoënaars: beeldvorming en identiteit honderdveertig jaar na de slavernij*, red. Rose Mary Allen, Coen Heijes, en Valdemar Marcha. Amsterdam: SWP, 2003.
- . *Di ki manera? A social history of Afro-Curaçaoans, 1863-1917*. Amsterdam: SWP, 2007.
- . “Katholicisme en volkcultuur”. In *Kerkwandel en lekenhandel: de rooms-katholieke kerk op Curaçao*, red. Barbara Boudewijnse, Henk Middelbrink, en Chris van de Woestijne, 15–30. Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.
- . “Muzik Di Ingles Tambe a Bira Di Nos: An Overview of the Calypso on Curaçao in the Period of Its Popularity”. Trinidad, 1988.
- Alofs, Luc. “Onderhorigheid en separatisme, koloniaal bestuur en lokale politiek op Aruba, 1816-1955”. PhD diss., Universiteit van Leiden, 2011. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/17992>.
- Ansano, Richenel. “Malungo, praise names and places: how dead can a language really be?” In *Creole connections: transgressing neocolonial boundaries in the languages, literatures and cultures of the ABC islands and the rest of the Dutch Caribbean*, 23–37. Universitat di Puerto Rico, University of Curaçao, 2014.
- Anthonia, José. *Tragedia di nos rasa i su resurekshon*. Curaçao: Fundashon Mr. Dr. Moises Frumencio da Costa Gomez, 2003.
- Antonius, Roland. “Beeldvorming en taal”. In *Emancipatie & acceptatie: Curaçao en Curaçaoënaars: beeldvorming en identiteit honderdveertig jaar na de slavernij*, red. Rose Mary Allen, Coen Heijes, en Valdemar Marcha, 128–39. Amsterdam: SWP, 2003.
- . “Calls from the Social Desert: On the Political Socialization of Adolescent Youth in Curaçao”. PhD diss., Universiteit van

- Amsterdam, 1996.
- Bade, J. J., en H. J. Boukema. *Skein: documentaire van het Peter Stuyvesant College, 1941-1966*. Baarn: Bosch & Keuning, 1966.
- Ballantyne, Tony. "Humanitarian Narratives: Knowledge and the Politics of Mission and Empire". *Social Sciences and Missions* 24, nr. 2 (2011): 233–64.
- . "Religion, Difference, and the Limits of British Imperial History". *Victorian Studies* 47, nr. 3 (1 april 2005): 427–55. doi:10.2307/3830222.
- Bank, Jan. *Katholieken en de Indonesische revolutie*. Dieren: Bataafsche Leeuw, 1984.
- Barbanson, Willibrord de, en W.R. Menkman. *Katholiek leven in de Nederlandse Antillen*. Willemstad, Curaçao: Boekencentrale Aquinas, 1962.
- Beidelman, T. O. "Social Theory and the Study of Christian Missions in Africa". *Africa: Journal of the International African Institute* 44, nr. 3 (1 juli 1974): 235–49. doi:10.2307/1158391.
- Berry-Haseth, Lucille. "Banderita". *Kristòf Jaargang IX*, nr. 2 (1994): 1–10.
- Boeldak, Ronaldo. *Mr. Dr. Moises F. da Costa Gomez: voorvechter van de politieke emancipatie der Nederlandse Antillen*. Santa Barbara, CA: Publishing by the Seas, Inc, 2014.
- Boudewijnse, Barbara, Henk Middelbrink, en Chris van de Woestijne, red. *Kerkwandel en lekenhandel: de rooms-katholieke kerk op Curaçao*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.
- Brada, W.M. *Kerkgeschiedenis Antillen*. Willemstad, Curaçao, 1963.
- Brantlinger, Patrick. "Book review of 'Cultural Imperialism: A Critical Introduction,' by John Tomlinson". *Journal of American History* 79, nr. 4 (maart 1993): 1694–95.
- Brenneker, Paul. *Sambumbu: volkskunde van Curaçao, Aruba en Bonaire. 1969-1975*. Curaçao, z.d.
- Brereton, Bridget. *Race Relations in Colonial Trinidad, 1870-1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979.
- Broek, Aart G. *De geschiedenis van de politie op de Nederlands-Caribische eilanden, 1839-2010: geboeid door macht en onmacht*. Amsterdam; Leiden: Boom, 2011.
- . *De kleur van mijn eiland: Aruba, Bonaire, Curaçao: ideologie en schrijven in het Papiamentu sinds 1863*. Leiden: KITLV uitgeverij, 2006.
- . "The Rise of a Caribbean Island's Literature: The Case of

- Curaçao and Its Writing in Papiamentu". PhD diss., VU Amsterdam, 1990.
- Buddan, Robert. "Universal Adult Suffrage in Jamaica and the Caribbean since 1944". *Social and Economic Studies* 53, nr. 4 (1 december 2004): 135–62.
- Casanova, José. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
- C.G., en A.H. Frie. *Wat "niets" is maar "iets" worden kan: een verhaal uit het missie-leven in West-Indië*. 's-Hertogenbosch: Maatschappij de Katholieke Illustratie, 1889.
- Chamberlain, Mary. *Empire and Nation-Building in the Caribbean Barbados, 1937-66*. Studies in Imperialism. Oxford: Manchester University Press, 2010.
- Cijntje, Gilbert J. "Electorale instabiliteit op Curaçao". PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1999.
<http://dare.uva.nl/record/1/393616>.
- Clemencia, Joceline A. *Elis Juliana inbestigadó: piedra di mulina*. Curaçao: Museo Nashonal di Arkeologia i Antropologia, 2004.
- Comité "Honderd Jaar Fraters", red. *Uit dankbaarheid: ter gelegenheid van het eeuwfeest van de vestiging van de Fraters van Tilburg op Curaçao*. Willemstad, Curaçao, 1986.
- Commissie 150 Jaar Rooms Katholiek Onderwijs, red. *150 jaar Rooms Katholiek onderwijs op de Nederlandse Antillen: een gedenkboek ter herinnering aan de komst der Zusters 150 jaar geleden op de Nederlandse Antillen*. Curaçao, 1992.
- Cooper, Frederick, en Ann Laura Stoler. "Introduction Tensions of Empire: Colonial Control and Visions of Rule". *American Ethnologist* 16, nr. 4 (1 november 1989): 609–21.
- Costa Gomez, Moises F. da. "Het wetgevend orgaan van Curaçao. Samenstelling en bevoegdheid gezien in het kader van de Nederlandsche koloniale politiek". PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1935.
- Cox, Jeffrey. *Imperial Fault Lines: Christianity and Colonial Power in India, 1818-1940*. Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2002.
- Dahlhaus, Gerardus J.M. *De chronologische ontwikkeling en de staat van het bijzonder onderwijs in de kolonie Curaçao*. Nijmegen: Drukkerij De Gelderlander, 1917.
- . *Monseigneur Martinus Joannes Niewindt: eerste Apostolisch Vicaris*

- van Curaçao: een levensschets 27 aug. 1824-12 jan. 1860. Willemstad, Curaçao, 1924.
- Dalhuisen, Leo, Rose Mary Allen, en Gilbert Casseres. *Geschiedenis van de Antillen*. Zutphen: Walburg Pers, 2009.
- Dekker, Jeroen. *Curaçao zonder/met Shell: een bijdrage tot bestudering van demografische, economische en sociale processen in de periode 1900-1929*. Zutphen: Walburg Pers, 1982.
- Derix, Jan. *Brengers van de Boodschap: geschiedenis van de katholieke missionering vanuit Nederland van VOC tot Vaticanum II*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2009.
- Dew, Edward. "The Dutch Caribbean: Studies in the Fragmentation of a Political Culture". In *Modern Political Culture in the Caribbean*, red. Holger Henke en Fred Reno, 370-94. Kingston, Jamaica: University of the West Indies Press, 2003.
- Dijs, Natasha M. van der. "The Nature of Ethnic Identity among the People of Curaçao". PhD diss., Universiteit Utrecht, 2011.
- Emmanuel, Isaac S., en Suzanne A. Emmanuel. *History of the Jews of the Netherlands Antilles. 1: History*. Cincinnati, Ohio: American Jewish Archives, 1970.
- Engels, Chris. *Het Sint Elisabeth Hospitaal te Curaçao in West-Indië, 1855-1972*, 1981.
- Engels, Chris, en Johan van de Walle. *Klein Venetië: Curaçao in vroeger dagen*. 's-Hertogenbosch: Aldus Uitgevers, 1990.
- Escobar, Samuel. "It's Your Turn, Young Ones - Make Me Proud! Evangelical Mission in Latin America and Beyond". In *The Reshaping of Mission in Latin America*, red. Miguel Alvarez, 9-23. Oxford, England: Regnum Books International, 2015.
- Fanon, Frantz. *The Wretched of the Earth*. New York: Grove Press, 1963.
- Gaay Fortman, B. de. "Bevolkingcijfers van Curaçao". *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 18, nr. 1 (1937): 51-60. doi:10.1163/22134360-90000817.
- Geusau, Willem Henri Alting von. *Neutraliteit der overheid in de Nederlandsche koloniën jegens godsdienstzaken*. Haarlem: Tjeenk Willink & zoon, 1917.
- Ghering, Max, en Fons Graafsma. *35 jaar Radulphus College: hoe het werd, hoe het was, hoe het is*. Curaçao: Scherpenheuvel, 1983.
- Gijlswijk, B.A.J. *Gouden jubileum der Dominikaner missie op Curaçao W.I., 1870-1920*, 1920.

- Gobardhan-Rambocus, Lila. *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang: een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname, 1651-1975*. Zutphen: Walburg Pers, 2001.
- Gorris, Gabriël. *Over grondeloze diepten*. Den Haag: Thijmfonds, 1956.
- Groenewoud, Margo. "Towards the Abolition of Penal Sanctions in Dutch Colonial Labour Legislation: An International Perspective". *Itinerario: Bulletin of the Leyden Centre for the History of European Expansion* 19, nr. 2 (1995): 72–90.
- Hagopian, Frances, red. *Religious Pluralism, Democracy, and the Catholic Church in Latin America*. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 2009.
- Harms, Bob, en Ieteke Witteveen. *Altá I Santunan Di Kòrsou: Pa Honra Paul Brenneker I Elis Juliana*. Willemstad, Curaçao: NAAM, 2009.
- Hartog, Johan. "De Godsdiensten in Curaçao". *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 28, nr. 1 (1 januari 1947): 1–8. doi:10.1163/22134360-90000323.
- . *Het verhaal der Maduro's en foto-album van Curaçao 1837-1962*. Oranjestad, Aruba: De Wit, 1962.
- . *Journalistiek leven in Curaçao*. Willemstad: Paulus-drukkerij, 1944.
- Heiligers, Bernadette. *Alles voor Allen: schets van 132 jaren Zusters Franciskanessen van Breda op Curaçao*. Willemstad, Curaçao: St. Elisabeth Hospitaal, 1987.
- Hoefte, Rosemarijn. "Mama Sranan's Children". *Journal of Caribbean History* 48, nr. 1/2 (januari 2014): 128–48.
- . *Suriname in the Long Twentieth Century: Domination, Contestation, Globalization*, 2014.
- Hoetink, Harry. *De gespleten samenleving in het Caribisch gebied*. Assen: Royal Van Gorcum, 1962.
- . *Het patroon van de oude Curaçaose samenleving*. Heruitgave met nieuw voorwoord. Amsterdam: S. Emmering, 1987.
- Isin, Engin F. "Citizenship after Orientalism: an unfinished project". *Citizenship Studies* 16, nr. 5–6 (2012): 563–72.
- Jacobs, Bart. *Origins of a Creole: The History of Papiamentu and Its African Ties*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2012.
- Jong, Nanette de. *Tambú: Curaçao's African-Caribbean Ritual and the Politics of Memory*. Bloomington: Indiana University Press, 2012.
- Jong, Ton de, en Norbert Hendrikse. *De gezegende erfenis: nalatenschap van 1200 Nederlandse religieuzen op Curaçao*. Hilvarenbeek: De Jong, 2008.

- Kasteel, Annemarie. "De staatkundige ontwikkeling der Nederlandse Antillen". PhD diss., Universiteit van Leiden, 1956.
- Kempadoo, Kamala. *Sexing the Caribbean: Gender, Race, and Sex Labor*. New York, N.Y.: Routledge, 2004.
- Kleijn, M., en M. Schrover. "The Dutch state as a pimp. Policies regarding a brothel on Curaçao (1945-1956)". *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 10, nr. 3 (2013): 33–54.
- Knight, Franklin W. *The Caribbean: The Genesis of a Fragmented Nationalism*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Kol, Henri H. van. *Naar de Antillen en Venezuela*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1904.
- Krafft, Arnoldus. *Historie en oude families van de Nederlandse Antillen*. 's-Gravenhage: M. Nijhoff, 1951.
- Lampe, Armando R. *Mission or Submission?: Moravian and Catholic Missionaries in the Dutch Caribbean during the 19th Century*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2001.
- . "Yo te nombro libertad: Iglesia y Estado en la sociedad esclavista de Curazao (1816-1863)". PhD diss., VU Amsterdam, 1988.
- Lampe, Armando R., Joop Vernooij, Ben Vocking, en Koos van der Bruggen. *De kracht van ons erfgoed*. Oegstgeest: Week voor de Nederlandse Missionaris, 1991.
- Latour, M.D. *Geschiedenis der missie van Curaçao*. Provinciaal Vicariaat der Paters Dominicanen op Curaçao, 1945.
- Leeuwen, Boeli van. *Geniale anarchie*. Amsterdam: In de Knipscheer, 1990.
- Levine, Daniel H. "The Future of Christianity in Latin America". *Journal of Latin American Studies* 41, nr. 01 (februari 2009): 121–145. doi:10.1017/S0022216X08005130.
- Loor, A.H. *André Loor vertelt...: Suriname 1850-1950*. Paramaribo: Vaco, 2013.
- Lukes, Steven. *Power: A Radical View*. Second edition. New York: Palgrave Macmillan, 2005.
- . "Power and the Battle for Hearts and Minds". *Millennium - Journal of International Studies* 33, nr. 3 (juni 2005): 477–93. doi:doi: 10.1177/03058298050330031201.
- . "Power and the Battle for Hearts and Minds: On the Bluntness of Soft Power". In *Power in World Politics*, red. Felix Berenskoetter en Michael J. Williams, 83–97. London: Routledge, 2007.

- Maduro, Antoine J. *Bida, remordementu, konfeshon i krítika. Un relato outo-biográfiko*. Curaçao: Fundashon Instituto Raúl Römer, 2015.
- Mancius, W. van. *Olie op de golven*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1961.
- Marcha, Valdemar. *Gods wijngaard in de West: de grondvesting, ontwikkeling en groei van het missiewerk van de Nederlandse missionarissen op de eilanden van de Nederlandse Antillen en Aruba*. Amsterdam: Carib Publishing, 2009.
- Marchena, P.P.M. de. *Ignorancia ó educando un pueblo*. Curaçao, 1929.
- Martinus, Frank. "The kiss of a slave: Papiamentu's West-African connections". PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 1996.
- Middelbrink, Henk. "'Basta papia, ban purba': de geschiedenis van de Credit Unions op Curaçao, 1958-1971. Machtsvorming en legitimatie in een organisatie van rooms-katholieke leken". Doctoraalscriptie, VU Amsterdam, 1988.
- Mintz, Sidney W. *Caribbean Transformations*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1984.
- Moen, Adriaan M. "Oorzaken van de werkloosheid op de Antillen". In *Arbeidsmarkt en arbeidsmarktverhoudingen op de Nederlandse Antillen*, red. Macklenon F. Hasham, 18-28. Willemstad, Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1981.
- Monteiro, Marit. *Gods Predikers: Dominicanen in Nederland (1795-2000)*. Hilversum: Verloren, 2008.
- Muller, J. *Critica riba "Ignorancia ó Educando un Pueblo" di señor P.P.M. de Marchena*. Willemstad, Curaçao: Tip. Mercantil, 1930.
- Nita, Amador P. *De sociale wensdromen van het landskind in de gelijke delen van het nieuwe Koninkrijk*. Willemstad, Curaçao: Casa Editorial Emile, 1952.
- Nooyen, R.H., en J. van der Lee. *Isla de los Santos: honderd jaar paters Dominicanen op de Nederlandse Antillen, 1870 -11 juli- 1970*. Willemstad, Curaçao, 1970.
- Nye Jr., Joseph S. *Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization*. Hoboken: Taylor and Francis, 2004.
- Ocalia, Hipólito. Curaçao: Curaçaosch Museum, 1981.
- Oirschot, Anton van. *De fraters van Zwijsen: 100 jaar fraters op de Nederlandse Antillen*. Zutphen: De Walburg Pers, 1986.
- O'Malley, John W. *What Happened at Vatican II*. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press, 2008.
- Oostindie, Gert, red. *Curaçao, 30 mei 1969. Verhalen over de revolte*.

- Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- , red. *De gouverneurs van de Nederlandse Antillen sinds 1815*. Leiden: KITLV Uitgeverij, 2011.
- , red. *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- . *Het paradijs overzee: de "Nederlandse" Caraïben en Nederland*. Vijfde druk met een nieuw "Ten geleide". Leiden: KITLV Uitgeverij, 2011.
- Oostindie, Gert, en Inge Klinkers. *Decolonising the Caribbean: Dutch Policies in a Comparative Perspective*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2003. <http://www.oapen.org/download?type=document&docid=408881>.
- . *Het koninkrijk in de Caraïben: een korte geschiedenis van het Nederlandse dekolonisatiebeleid in de Caraïben, 1940-2000*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001.
- . *Knellende Koninkrijksbanden: het Nederlandse dekolonisatiebeleid in de Caraïben, 1940-2000*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001.
- Ortiz, Fernando, en Bronislaw Malinowski. *Contrapunteo cubano del tabaco y el azúcar: advertencia de sus contrastes agrarios, económicos, históricos y sociales, su etnografía y su transculturación*. La Habana: Jesús Montero, 1940.
- Palm, Jules de. *Kinderen van de fraters*. Amsterdam: Bezige Bij, 1986.
- Paula, Alejandro F. *From Objective to Subjective Social Barriers: A Historico-Philosophical Analysis of Certain Negative Attitudes among the Negroid Population of Curaçao*. Curaçao, 1967.
- Pieters Kwiers, Hendrik. *Ideal polítiko di Dr. Da Costa Gomez: su lucha pa kambia e Kòrsou bieu pa un Kòrsou nobo*. Willemstad, Curaçao, 1991.
- Pieters Kwiers, Stella. *E Kòrsou di mi tata*. Willemstad, Curaçao, 2004.
- Poels, Vefie. "Doorgeven en loslaten: Nederlandse orden en congregaties en het proces van omvorming van missiekerken naar inheemse kerken". In *Tempo doeloe, tempo sekarang: het proces van indonesianisering in Nederlandse orden en congregaties*, red. José Eijt en J.P.A. van Vugt, 138–56. Hilversum: Verloren, 2004.
- . "In dienst van de propaganda fide? De missiemotivatie van orden en congregaties in het licht van het ius commissionis".

- Trajecta (Leuven)* 13 (2004): 80–102.
- . “Nederlandse missiegeschiedenis. Inleiding bij de presentatie van het boek: Brengers van de Boodschap van Jan Derix”. Soesterberg, 2009), geraadpleegd 1 mei 2017. Beschikbaar via: http://www.ru.nl/publish/pages/515571/janderix_nederlandsemissiegeschiedenisinleiding23okt2009b.pdf.
- . “Pontifex missionum. Missiepausen in de periode van de Sacra Congregatio de Propaganda Fide (1622-1967)”. In *De paus en de wereld: geschiedenis van een instituut*, red. F.W. Lantink en J. Koch. Amsterdam: Boom, 2012.
- Porter, Andrew. “‘Cultural imperialism’ and protestant missionary enterprise, 1780–1914”. *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 25, nr. 3 (1997): 367–91. doi:10.1080/03086539708583005.
- . “Religion, Missionary Enthusiasm, and Empire”. In *The Oxford History of the British Empire: Volume III: The Nineteenth Century*, red. Andrew Porter, 222–46. Oxford University Press, 1999.
- Prins-Winkel, A. C. *Kabes Duru? Een onderzoek naar de onderwijssituatie op de Benedenwindse Eilanden van de Nederlandse Antillen, in verband met het probleem van de vreemde voertaal bij het onderwijs*. Assen: Van Gorcum, 1973.
- Prudhomme, Claude. “Les Missions Catholiques et la Colonisation Française Sous la IIIe République (1870-1940): Raison Missionnaire, Raison d’Etat et Régulation Romaine”. *Social Sciences & Missions* 21, nr. 1 (juni 2008): 31–56. doi:10.1163/187489408X308028.
- Putnam, Robert D. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993.
- Rego, Charles P. do. *The Portuguese Immigrant in Curaçao: Immigration, Participation and Integration in the 20th Century*. Willemstad, Curaçao: LACS, Latin American & Caribbean Studies, 2012.
- Reinders, Alex. *Politieke geschiedenis van de Nederlandse Antillen en Aruba: 1950-1993*. Zutphen: Walburg Pers, 1993.
- Roes, Jan. *Het groote missieuur, 1915-1940: op zoek naar de missiemotivatie van de Nederlandse katholieken*. Bilthoven: Ambo, 1974.
- Römer, Amado. *Kòrsou den siglo XX: desaroyo di un pueblo òf tragedia?* Kòrsou, 1997.
- Römer, René A. *De Curaçaose samenleving*. Curaçao: Amigoe, 1999.
- Römer, René A. “Inleiding”. In *Cultureel mozaïek van de Nederlandse*

- Antillen: constanten en varianten*, red. René A. Römer, 7–34. Zutphen: Walburg Pers, 1977.
- Römer, René A. “Klasse, kleur en kansen”. In *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*, red. Gert Oostindie, 317–24. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- . *Korsow: een sociologische verkenning van een Caraïbische maatschappij*. Oranjestad, Aruba: Van Dorp, 1970.
- Römer, René A. “Labour unions and labour conflict in Curaçao”. In *Arbeidsmarkt en arbeidsmarktverhoudingen op de Nederlandse Antillen*, red. Macklenon F. Hasham, 178–92. Willemstad, Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1981.
- Rooy, W.J.L. van. *Annalen van Katholiek leven in de Nederlandse Antillen*. Willemstad, Curaçao: Boekcentrale Aguinas, 1953.
- Rosalía, René V. *Tambú: de legale en kerkelijke repressie van Afro-Curaçaose volksuitingen*. Zutphen: Walburg Pers, 1997.
- Rossum, Rogier van. “Het katholieke denken over missie. Van het Eerste tot het Tweede Vaticaans Concilie”. In *Gaan voor God: ideaal en praktijk van missie in historisch perspectief*, red. José Eijt en Hester Genefaas, 19–32. Hilversum: Verloren, 1998.
- Rupert, Linda M. *Roots of Our Future: A Commercial History of Curaçao*. Curaçao, Netherlands Antilles: Curaçao Chamber of Commerce & Industry, 1999.
- Rushton, J. Phillippe. “Racial research and final solutions”. *Society* 34, nr. 3 (1997): 78–82. doi:10.1007/s12115-997-1011-8.
- Rutgers, Wim. *Beneden en boven de wind: literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1996.
- . “Schrijven is zilver, spreken is goud: oratuur, auratuur en literatuur van de Nederlandse Antillen en Aruba”. PhD diss., Universiteit Utrecht, 1994.
- . “‘Trinta di mei a bini, trenta di mei a bai’. De dertigste mei in de letterkunde”. In *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*, red. Gert Oostindie, 211–33. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- Rutgers, Wim, Maritza Coomans-Eustatia, Henny Coomans, Elisabeth Echteld, Armando Lampe, Ronald Severing, en Christa Weijer. *Jacobus Putman. Godsdienst, taal en onderwijs op Curaçao in de negentiende eeuw*. Curaçao: FPI en University of Curaçao, 2016.
- Said, Edward W. *Culture and Imperialism*. New York: Knopf, 1993.

- Schalkwijk, Marten. *The Colonial State in the Caribbean: Structural Analysis and Changing Elite Networks in Suriname, 1650-1920*. Den Haag: Amrit, 2011.
- Schepens, Th, L.G.M Spruit, en Joris Kregting. *De Rooms-Katholieke Kerk in Nederland, 1960-2000: een statistisch trendrapport*. Nijmegen; Tilburg: KASKI, Theologische Faculteit Tilburg, 2002.
- Schiels, Chelsea. "'This is the Soul of Aruba Speaking': The 1951 Campo Alegre Protest and Insular Identity on Aruba". *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 90, nr. 3-4 (2016): 195-224.
- Schoobaar, Albert. *Nos no ta hende mas. Den nòmber di tata*. Willemstad, Curaçao: Fundashon pa Planifikashon di Idioma (FPI), 2008.
- Schrils, James. *Een democratie in gevaar: een verslag van de situatie op Curaçao tot 1987*. Assen: Van Gorcum, 1990.
- Scriwanek, Maximiliaan. *Padre de los Pobres. "Vader van de Armen". Elias. S.I. Maduro-Weldadigheidsfonds (1911-2012)*. Curaçao: Maduro Holding NV., 2013.
- Sint Jago, Junes. "De geschiedenis van het welzijnswerk op Curaçao. Een politicologisch-historisch verkennend onderzoek." In *Welzijnswerk en welzijnswerkers op Curaçao: een eerste aanzet tot inventarisatie en structurering*, red. Rupert E. Silberie, Gilbert J. Cijntje, en Arthur Nivillac, 15-43. Willemstad, Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1995.
- Smeulders, Toos F. "Papiamentu en onderwijs: veranderingen in beeld en betekenis van de volkstaal op Curaçao". PhD diss., Universiteit Utrecht, 1987.
- Soest, Jaap J. van. *De stem van Curaçao: een inleiding tot de geschiedenis van de Curaçaose Eilandsraad*. Curaçao: Eilandgebied Curaçao, 1981.
- . *Olie als water: de Curaçaose economie in de eerste helft van de twintigste eeuw*. Zutphen: Walburg Pers, 1977.
- Sprockel, P.T.M. "De evolutie van het onderwijs". In *Cultureel mozaïek van de Nederlandse Antillen: constanten en varianten*, red. René A. Römer, 293-323. Zutphen: Walburg Pers, 1977.
- Stanley, Brian. *The Bible and the Flag: Protestant Missions and British Imperialism in the Nineteenth and Twentieth Centuries*. Leicester, England: Apollos, 1990.
- Tekst van het verslag van bestuur en staat van Curaçao over het jaar 1936*. 's Gravenhage: Algemeene Landsdr., 1938.

- Tilly, Charles. "Domination, Resistance, Compliance... Discourse". *Sociological Forum* 6, nr. 3 (1 september 1991): 593–602.
- Try Ellis, W.Ch. de la. "Rapport van de commissie, bij gouvernementsbeschikking van 10 October 1945 no.7981 ingesteld, tot onderzoek en bestudeering van de in het staatsdeel Curaçao levende politieke opvattingen en wenschen, ter voorbereiding van de rijksconferentie", 1946.
- Turner, Carlton John. "Self-Negation Within African Caribbean Christianity: Towards an Understanding of Junkanoo and Its Significance for Christian Praxis Within Contemporary Bahamian Society". *Black Theology: An International Journal* 11, nr. 1 (april 2013): 5–30. doi:10.1179/17431670X13A.0000000002.
- Vallier, Ivan. *Catholicism, Social Control, and Modernization in Latin America*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1970.
- Ven, Colet van der, en Irene Geerts. *Slagschaduwen: erfenis van een koloniaal verleden*. Amsterdam: KIT Publishers, 2011.
- Vernooij, Joop. *De regenboog is in ons huis: de kleurrijke geschiedenis van de r.k. kerk in Suriname*. Nijmegen: Valkhof Pers, 2012.
- Verton, Peter. "Politics and Government in Curaçao". In *The Dutch Caribbean: Prospects for Democracy*, red. Betty Sedoc-Dahlberg, 63–80. New York: Gordon and Breach, 1990.
- . *Politieke dynamiek en dekolonisatie: de Nederlandse Antillen tussen autonomie en onafhankelijkheid*. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1977.
- . *Politieke macht in koloniale samenlevingen*. Curaçao: Universiteit van de Nederlandse Antillen, 1984.
- Verwey, R. A. "De sociale ontwikkelingsgang van Curaçao". *New West Indian Guide / Nieuwe West-Indische Gids* 20, nr. 1 (1 januari 1938): 161–74. doi:10.1163/22134360-90000731.
- . "Rapport aan den Minister van Koloniën betreffende sociale toestanden in Curaçao". 's-Gravenhage, 1937.
- Wal, Nancy S. van de, en Hellen van der Wal. *Don Martina: waardig en rechtvaardig*. Amsterdam: Carib Publishing, 2009.
- Weeber, Léon, en Ieteke Witteveen. *Banda Bou: Alma di Kòrsou. Kultura I desarojo den añanan 60 pa 90 di siglo binti*. Curaçao: 7000 Printing & Publishing, 2010.
- Wessels, Marius. "Het rapport van de commissie 30 mei 1969 en latere studies". In *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte*,

- 30 mei 1969, red. Gert Oostindie, 177–210. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- . “Logboek van een revolte van vuur. De gebeurtenissen tussen 1 mei en 5 juni 1969”. In *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*, red. Gert Oostindie, 41–82. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- Williams, Eric. *From Columbus to Castro: The History of the Caribbean 1492-1969*. London: André Deutsch, 1971.
- . *Inward Hunger: The Education of a Prime Minister*. London: Deutsch, 1969.
- Witteveen, Ieteke. “‘Iedereen stinkt naar rook’”. In *Dromen en littekens: dertig jaar na de Curaçaose revolte, 30 mei 1969*, red. Gert Oostindie, 235–56. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.
- Woestijne, Chris van de. “Een analyse van de Rooms Katholieke Curaçaosche Volksbond”. In *Kerk en maatschappij op Curaçao*, red. Armando Lampe, 61–91, 1991.
- . “Op het smalle pad tussen macht en afhankelijkheid”. In *Kerkwandel en lekenhandel: de rooms-katholieke kerk op Curaçao*, red. Barbara Boudewijnse, 55–73. Amsterdam: Het Spinhuis, 1992.

Geraadpleegde archieven

- ABW** **Archief Bisdom Willemstad**
Kroniek Bischoep J.M. Holterman
- AFT** **Archief Fraters van Tilburg, Tilburg**
Diverse dossiers met betrekking tot de Nederlandse Antillen
- ANK** **Archivo Nashonal Kòrsou, Curaçao**
Collectie Brenneker
Collectie De la Try Ellis
Gouvernement 1938-1945
Kabinet van de Gouverneur
Kerkelijke Archieven
Overheid
Vicariaat Dominicanen
- APF** **Archief Propaganda Fide, Vaticaanstad**⁷⁶⁴
Nova Series
- CML*** **Archief Congregatie der Missie (Lazaristen)**
- PAOD*** **Provinciaal Archief (Nederlandse) Orde der Dominicanen**
- ZAB*** **Archief Zusters Alles voor Allen, Breda**
- ZLS*** **Archief Zusters van Liefde, Schijndel**
- ZMR*** **Archief Zusters van Mariadal, Roosendaal**
- KMM**** **Archief KomMissieMemoires**
- KITLV** **Koninklijk Instituut voor Talen- Land en Volkenkunde, Leiden**
Collectie 30 mei 1969
- MMF** **Mongui Maduro Library & Museum**
Collectie Krantenknipsels
- NA** **Nationaal Archief Den Haag**
Collectie Romme
Collectie Van Schaik
Gouvernementsjournalen
Ministerie van Koloniën
Ministerie van Koloniën Openbaar Verbaal
Ministerie van Koloniën Geheim Archief
Ronde Tafel Conferentie West
Sticusa
- NAAM** **National Archaeological Anthropological Memory Management, Curaçao**
Collectie Zikinzá (oral history Brenneker & Juliana)

* in beheer van Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, St. Agatha

** in beheer van Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen

Overzicht interviews

Geraadpleegde collecties

1. Collectie KomMissieMemoires (KMM)

De KomMissieMemoires was werkzaam in de periode 1975-2001 en is ingesteld door het Centraal Missie Commissariaat om de ervaringen van circa duizend Nederlandse missionarissen door middel van interviews vast te leggen. De collectie berust bij het Katholiek Documentatie Centrum (KDC), Radboud Universiteit Nijmegen. Geraadpleegde interviews:

naam	kloosternaam	geboren	Congregatie of orde	Curaçao	KMM #	interview jaar
Boex, J.J.M.		1929	Pater Dominicaan	1960-1974	49	1980
Dieten, N. van	Franciscus	1899	Frater van Tilburg	1924-1964	118	1980
Donkers, P.P.	Jeanne d'Arc	1891	Zuster van Schijndel	1920-1959	127	1977
Etten, J.M. van	Walfried	1906	Frater van Tilburg	1930-1975	153	1977
Grove, J.R.B.W.M.		1910	Pater Dominicaan	1938-1946	191	1980
Mackenbach, J.P.		1932	Pater Dominicaan	1962-1983	809	1980
Noorwegen, B. van	Brigida	1907	Zuster van Schijndel	1929-1969	393	1979
Teurlinckx, A.J.H.	Teresina	1924	Zuster van Schijndel	1953-1968	525	1979 en 1980

2. Transcripties Onderzoekscommissie 30 mei 1969

Collectie 30 mei 1969, Archief KITLV, Inventarisnummer 179, in beheer Universiteitsbibliotheek Leiden, afdeling Speciale Collecties. archiefplaatsing DH 1496 - bekeken dossiers:

naam	voornaam	achtergrond
Bikker	Onofre	politicus DP, bestuurder
Brenneker	Paul (Vitus)	Dominicaans priester
Capriles	Lionel	Kamer van Koophandel, bankier
Evertsz	Jonchi	politicus NVP, bestuurder
Gomez Cassares	Charles	ondernemer, joodse gemeente
Gumbs	John	protestantse dominee
Hollander	Harold	docent Peter Stuyvesant College
Holterman	J.M. (Michael)	bisschop Bisdom Willemstad
Isa	Ronchi	politicus DP, bestuurder
Kroon	Ciro	politicus DP, bestuurder
Petronia	Ernesto	politicus PPA, bestuurder
Sprockel	Tirso	onderwijsinspectie

3. Oostindie & Klinkers: archief bij publicaties in het kader 30 mei 1999

Collectie 30 mei 1969, Archief KITLV, Inventarisnummer 179.

Geraadpleegde interviews (integrale geluidsopname):

achternaam	naam	geboren	achtergrond
Brown	Stanley	1938	activist, onderwijzer
Goddett	Anthony	1960	zoon activist, politicus
Henriquez	Jeanne	1946	historica, studente in 1969
Hollander	Harold	1937	activist, onderwijzer
Isa	Ronchi	1917	politicus, bestuurder
José Capricorne	José	1932	kunstenaar
Kroon	Ciro	1916	politicus, bestuurder
Moen	Adriaan	1938	vakbondsman
Ong-A-Kwie	Ewald	1929	vakbondsman
Römer	Amado	1921	priester
Römer	René A.	1929	socioloog
Tauber	Herman	1919	ondernemer
Windt	Herbert de	1932	psychiater

Eigen interviews en gesprekken

Voor dit onderzoek is overwegend gebruik gemaakt van interviews, waaronder verstaan wordt specifiek voor het onderzoek aangegaan gesprekken. Incidenteel is een relevant inzicht opgetekend uit een niet specifiek voor het onderzoek aangegaan gesprek, of in een discussie naar aanleiding van een lezing. In dit geval is dit vermeld in de voetnoot, en is de uitspraak met toestemming van de gesprekspartner in deze dissertatie opgenomen.

1. oral history interviews en gesprekken

naam	voornaam	geboren	rol of betrokkenheid	interview
Arindell	Viola	1937	verpleegster	12 september 2014
Bernardina-Scherptong	Juliana	1938	assistent-verpleegster	12 september 2014
Berry-Haseth	Lucille	1937	docente, publiciste	16 februari 2016
Boks	Jan	1943	Pater Dominicaan	26 augustus 2015
Boyé	Graciela	1944	Zuster van Schijndel	21 oktober 2014
Cabaña	Hubert	1941	vrijmetselarij, ziekenhuis	22 februari 2016
DoRego	Gladys	1948	sociaal werkster, activiste	6 juli 2011
Ellis	Michael	1940	neef W.Ch. De la Try Ellis	22 mei 2015
Francisco	Crisma	1939	onderwijs, dochter bario-leider	28 april 2016
Frehe	Toine	1933	Pater Dominicaan	24 november 2013 en 26 augustus 2015
Jesurun	Edsel	1930	politicus en bestuurder	4 maart 2016
Kleinmoedig	Theofilo	1919	CPIM medewerker, Band'ariba	23 februari 2015
Kong	Engracia	1942	Zuster van Schijndel	21 oktober 2014
Kroon	Imelda	1931	apothekersassistente	13 november 2015
Kwas	Elba	1931	onderwijzeres	9 oktober 2015
de Lannoy, Sprockel	Elisabeth	1928	dochter J. H. Sprockel	21 juli 2015
Lee, van der	Jacques	1939	Pater Dominicaan	24 november 2013 en 26 augustus 2015
Liberia-Peters	Maria	1941	politica en bestuurder	13 mei 2015
Lourens	Gilda	1934	dochter bario-leider	27 februari 2016
Lourens	Olga	1932	onderwijzeres, dochter bario-leider	27 februari 2016
Mackenbach	Piet	1932	Pater Dominicaan	29 november 2012 en 3 december 2012
Magnin	Piet	1939	Pater Dominicaan	24 november 2013
Melfor-Scoop	Rainelda	1940	lid Pinkstergemeente	5 maart 2016
Muzo	Mercelita'	1916	vrouw bario-leider Lelienberg	19 februari 2016
Palm	Mila	1936	onderwijzeres	5 februari 2016
Paula	Alejandro	1937	historicus, oud-seminarist	15 augustus 2014
Paula	Carmelita	1923	bewoner Band'ariba	20 februari 2016
Pieters Kwiers	Stella	1939	Cultureel-antropologe	28 februari 2014
Pinedo	Serapio	1922	bewoner Band'abou	19 februari 2016
Pinedo	Pablo	1913	CPIM medewerker, Band'abou	23 februari 2016
Prince	Henry	1920	Vrijmetselaar	24 februari 2016
Schuring	Annie	1949	Zuster van Schijndel	21 oktober 2014
Timmermans	Louis	1930	voormalig Lazarist	22 februari 2016
Windt, de	Olga	1928	familie Sprockel, Jongbloed	19 februari 2016

2. Interviews en gesprekken experts

Met een aantal mensen is primair een gesprek of interview aangegaan op basis van hun rol of expertise. In een aantal gevallen zijn in deze gesprekken ook persoonlijke herinneringen uit de bestudeerde periode aan bod gekomen die in dit proefschrift zijn verwerkt.

achternaam	voornaam	rol / expertise
Allen	Rose Mary	antropologe, historica
Ansano	Richenel	antropoloog
Clemensia	Franklin	kanselier Bisdom Willemstad
Goldish	Josette	expert joodse gemeenschap
Marcha	Valdemar	secretaris Bisdom Willemstad
Wilgen, van	Imro	Rooms-Katholiek Schoolbestuur
Witteveen	Ieteke	antropologe

Tabellen en trends

Missionarissen en wereldheren op Curaçao, 1915-1969

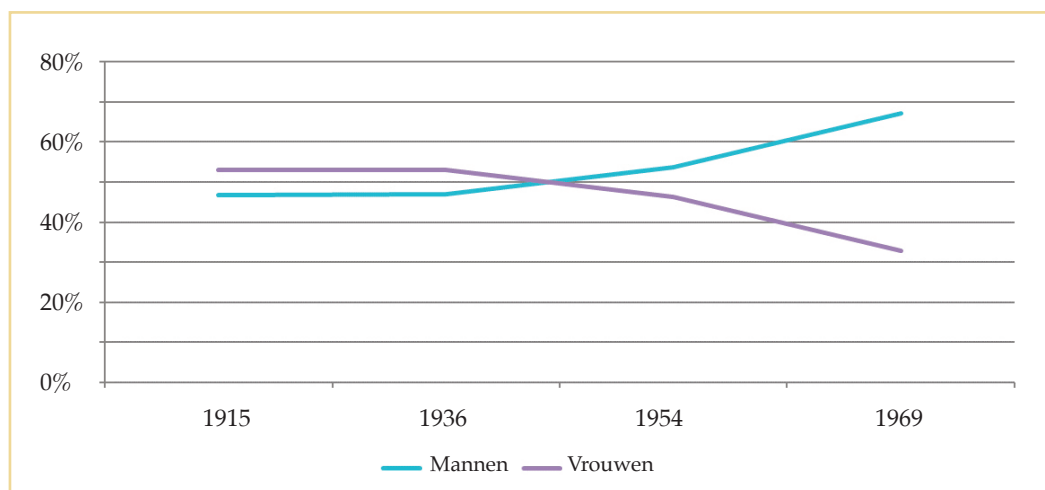
In onderstaand overzicht zijn de geschatte totalen weergegeven van priesters, zusters, fraters en broeders op Curaçao per peiljaar. De peiljaren corresponderen met de begin- en eindjaren van de in deze studie gehanteerde fasen. Als extra peildatum is 1969 gekozen. Kort hierna trokken de Zusters van Breda zich vrijwel volledig terug uit de missie in de Antillen, en zette het aantal uittredingen en verplaatsingen zich verder door. De laatste nog overgebleven religieuzen werden in de jaren '80 en '90 verplicht om te verhuizen naar het moederhuis in Nederland. De laatste Dominicanen vertrokken in 2009.

Missionarissen op Curaçao (geschat)	van-tot	totaal	1915	1936	1954	1969
Seculiere priesters	1832-1970	36	7	7	4	4
Dominicanen	1870-1970	193	38	44	62	55
Franciscanessen van Roosendaal	1842-1939	318	55	70	0	0
Zusters van Breda	1855-1950	238	40	25	83	42
Zusters van Schijndel (Nederlands)	1920-1978	77	0	39	58	29
Zusters van Schijndel (Curaçaos)	1922-1984	32	0	3	6	24
Fraters van Tilburg	1886-1986	193	37	69	84	67
Broeders van Dongen	1948-nu	55	0	0	20	28
Heren Lazaristen	1957-1964	10	0	0	0	10
Totaal	1832-nu	1152	175	255	317	259

Tabel 1: Priesters en religieuzen op Curaçao 1915-1969 (geschat)⁷⁵⁹

Verhouding mannen-vrouwen in het missiegebied

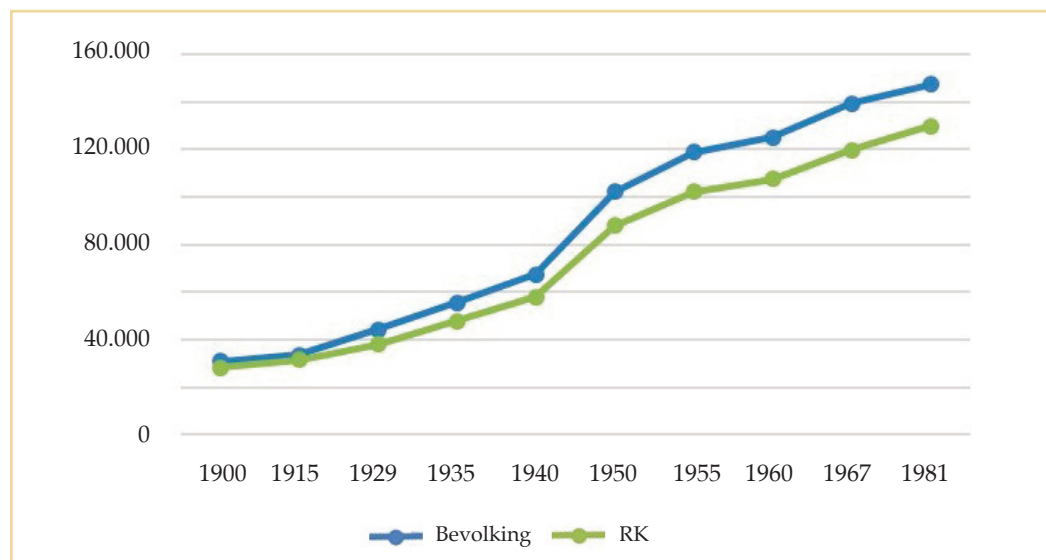
Uit het totaaloverzicht volgt de vaststelling dat de vrouwelijke missionarissen tot in de Tweede Wereldoorlog met gemiddeld 63% een meerderheid vormden. In de jaren '40 kantelde deze verhouding en nam de meerderheid van de mannen verder toe.

Grafiek 1: Relatie mannen-vrouwen in het missiegebied¹⁷⁶⁰

Ontwikkeling bevolking en aandeel katholieken

Als gevolg van met name de externe bevolkingsaanwas nam het aandeel katholieken in de bevolking van Curaçao af. In totaliteit bleef het katholicisme op het eiland dominant.

Grafiek 2: Aandeel katholieken in bevolking 1900-1981

Katholieken per parochie en per priester - vergelijking

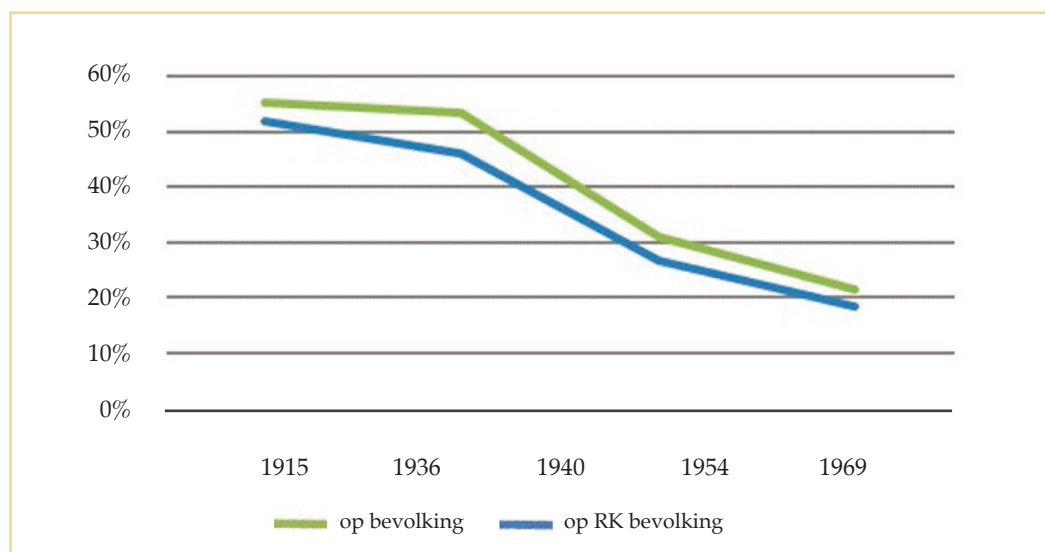
Het is lastig een exacte berekening te maken van het aantal priesters per parochie in deze periode. Van veel jaren ontbreken volledige gegevens. Een obstakel is dat in de beschikbare lijsten niet altijd duidelijk is hoeveel priesters zich op Curaçao bevonden en hoeveel op de andere eilanden. Ook spreken de bronnen elkaar soms tegen. Een vrij complete bron zijn de Annalen van 1952 en 1963. Op basis hiervan is de verhouding vastgesteld van de verspreiding over de eilanden.

Volgens de Annalen van het vicariaat in zijn waren in 1952 op de Nederlandse Antillen 55 Dominicaanse priesters werkzaam, plus 3 in ruste, en daarnaast nog 2 seculiere priesters, dus 60 geestelijken.⁷⁶¹ Trekken we van deze 60 het aantal buiten Curaçao werkende priesters af, dan levert dat een aantal op van $60 - 17 = 43$ priesters. Op Curaçao bedienden volgens dit rapport 27 priesters 17 parochies. De overige 16 priesters (dus $43 - 27$) waren niet actief in een parochie, maar ofwel in een andere functie aangesteld, ofwel gepensioneerd, ofwel arbeidsongeschikt. Per parochie was gemiddeld 1,6 (namelijk $27 / 17$) priester werkzaam. Met een aantal katholieken van 75.315 en 27 parochies, waren er gemiddeld 4430 katholieken per parochie. Met 1,6 priester per parochie was dus sprake van een gemiddeld aantal van 2769 parochianen per parochiepriester in 1952.

Dit is geen bijzondere verhouding. Ter vergelijking: in Nederland lag het gemiddelde in de jaren '60 op 2868 katholieken per parochie; na 1970 zou een lichte stijging inzetten naar een stabiel niveau van circa 3100 katholieken per parochie.⁷⁶² De parochie-omvang in Nederland in het midden van de jaren '60 lag hoger dan in andere Europese landen als Duitsland en Portugal, maar ook als de Verenigde Staten, die elk een gemiddelde kenden van 2.000 katholieken per parochie.⁷⁶³

Priesters en religieuzen ten opzichte van de bevolking

Zoals uit onderstaande figuur duidelijk wordt, zette de grote relatieve daling van de aanwezigheid van priesters en religieuzen ten opzichte van de bevolking niet pas in de jaren '50 en '60, maar al vanaf de jaren dertig in. Vanaf dat moment kon de aanwas van religieuzen niet meer op tegen de bevolkingsgroei. Pas in de periode 1954-1969 viel het aantal priesters en religieuzen ook in absolute aantallen terug.

Grafiek 3: Verhouding priesters en religieuzen op bevolking 1915-1969

Begrippen uit de katholieke kerk: organen en rollen

Vaticaan

Verwijst naar het bestuurlijke centrum van de katholieke kerk in Vaticaanstad, een in 1929 opgerichte soevereine staat. Hier bevindt zich de Heilige Stoel, het centrale bestuursorgaan van de katholieke kerk, en de Romeinse Curie, het dagelijks bestuur van de katholieke kerk.

Propaganda Fide

De Heilige Congregatie voor de Voortplanting van het Geloof - Sacra Congregatio de Propaganda Fide, kortweg Propagande Fide - werd in 1622 opgericht als afdeling onder de Romeinse Curie, verantwoordelijk voor alle katholieke missies en daaraan gerelateerde activiteiten.

Apostolische Prefectuur

Afgebakend territorium dat als missiegebied wordt beschouwd en waar in opdracht van de katholieke kerk, onder leiding van een prefect, missionaire arbeid wordt verricht.

Apostolisch Vicariaat

Een apostolisch vicariaat is een katholiek bisdom in wording en wordt geleid door een apostolisch vicaris, die handelt op gezag van de paus.

Bisdom

Een bisdom is een kerkrechtelijk afgebakend gebied dat onder het bestuur van een lokale bisschop staat.

Congregatie en Orde

Congregaties en Ordes zijn beide religieuze gemeenschappen, ook wel kloostergemeenschappen genoemd. In het geval van een orde is sprake van een gemeenschap van geestelijken die een plechtige gelofte hebben afgelegd; bij congregaties hebben kloosterlingen een eenvoudige gelofte afgelegd.

Geestelijkheid en geestelijken	Onder de katholieke geestelijkheid - ook wel clerus genoemd - vallen allen die tot diaken, priester of bisschop zijn gewijd, inclusief de kardinalen en de paus.
Pater provinciaal	De pater onder wiens gezag de orde in een kerkprovincie valt.
Apostolisch vicaris	De door de Propaganda Fide aangestelde pater die leidinggeeft aan het Apostolisch Vicariaat.
Pater vicaris	De pater die binnen het missiegebied (vicariaat) religieuze overste is van de paters uit zijn orde.
Pater	Een priester die deel uitmaakt van een orde of congregatie wordt pater genoemd. In dit verband wordt ook gesproken over een 'regulier priester'.
Wereldheer	Een wereldheer is een priester die geen deel uitmaakt van een orde of congregatie, en rechtstreeks onder een bisschop valt. Andere benamingen zijn diocesaan priester of seculier priester.
Religieuze zuster of soeur	Een vrouw die een gelofte heeft afgelegd bij een religieuze congregatie. Het Nederlandse woord 'non' wordt op Curaçao niet of nauwelijks gebruikt.
Frater	Een man die een gelofte heeft afgelegd bij een religieuze congregatie van fraters. Op Curaçao waren de Fraters van Tilburg actief.
Leek	Een leek is een niet-gewijde persoon die een functie bekleedt in de katholieke kerk, zoals pastoraal werker of catechist.